

AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

Hasan Enes Kaleli

JOHN LOCKE VE DAVID HUME'UN DİL FELSEFELERİ VE BİLGİ
FELSEFELERİ İLİŞKİLERİ ÜZERİNE BİR İNCELEME

Felsefe Anabilim Dalı
Yüksek Lisans Tezi

Antalya, 2023

AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

Hasan Enes Kaleli

JOHN LOCKE VE DAVID HUME'UN DİL FELSEFELERİ VE BİLGİ
FELSEFELERİ İLİŞKİLERİ ÜZERİNE BİR İNCELEME

Danışman

Dr. Öğr. Üyesi Ali Bilge Öztürk

Felsefe Anabilim Dalı
Yüksek Lisans Tezi

Antalya, 2023

T.C.
Akdeniz Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğüne,

Hasan Enes Kaleli'nin bu çalışması, jürimiz tarafından Felsefe Bölümü Anabilim Dalı Tezli Yüksek Lisans Programı tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan : Prof. Dr. Hasan ASLAN (İmza)
Üye (Danışman) : Dr. Öğr. Üyesi Ali Bilge ÖZTÜRK (İmza)
Üye : Dr. Öğr. Üyesi Suat Soner ERENÖZLÜ (İmza)

Tez Başlığı: JOHN LOCKE VE DAVID HUME'UN DİL FELSEFELERİ VE BİLGİ FELSEFELERİ İLİŞKİLERİ ÜZERİNE BİR İNCELEME

Onay: Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylıyorum.

Tez Savunma Tarihi : 09 / 05 /2023

Mezuniyet Tarihi : 06/07/2023

AKADEMİK BEYAN

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum “John Locke ve David Hume’un Dil Felsefeleri Ve Bilgi Felsefeleri İlişkileri Üzerine Bir İnceleme” adlı bu çalışmanın, akademik kural ve etik değerlere uygun bir biçimde tarafımda yazıldığını, yararlandığım bütün eserlerin kaynakçada gösterildiğini ve çalışma içerisinde bu eserlere atıf yapıldığını belirtir; bunu şerefimle doğrularım.

(İmza)

Hasan Enes KALELİ

AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TEZ ÇALIŞMASI ORJİNALLİK RAPORU BEYAN BELGESİ

Öğrenci Bilgileri	
Adı-Soyadı	Hasan Enes Kaleli
Öğrenci Numarası	20195231033
Anabilim Dalı	Felsefe
Programı	Yüksek Lisans
Danışman Öğretim Üyesi Bilgileri	
Unvanı, Adı-Soyadı	Dr. Öğr. Üyesi Ali Bilge ÖZTÜRK
Yüksek Lisans Tez Başlığı	John Locke ve David Hume'un Dil Felsefeleri ve Bilgi Felsefeleri İlişkileri Üzerine Bir İnceleme
Turnitin Bilgileri	
Ödev Numarası	2110978942
Rapor Tarihi	07/06/2023
Benzerlik Oranı	Alıntılar hariç: %2 Alıntılar dahil: %14
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE,	
<p>Yukarıda bilgileri bulunan öğrenciye ait tez çalışmasının a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana Bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam 66 sayfalık kısmına ilişkin olarak Turnitin adlı intihal tespit programından Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Çalışması Orijinallik Raporu Alınması ve Kullanılması Uygulama Esaslarında belirlenen filtrelemeler uygulanarak yukarıdaki detayları verilen ve ekte sunulan rapor alınmıştır.</p> <p>Danışman tarafından uygun olan seçenek işaretlenmelidir:</p> <p>(X) Benzerlik oranları belirlenen limitleri aşmıyor ise: Yukarıda yer alan beyanın ve ekte sunulan Tez Çalışması Orijinallik Raporunun doğruluğunu onaylarım.</p> <p>( ) Benzerlik oranları belirlenen limitleri aşıyor, ancak tez/dönem projesi danışmanı intihal yapılmadığı kanısında ise: Yukarıda yer alan beyanın ve ekte sunulan Tez Çalışması Orijinallik Raporunun doğruluğunu onaylar ve Uygulama Esaslarında öngörülen yüzdelik sınırlarının aşılmasına karşın, aşağıda belirtilen gerekçe ile intihal yapılmadığı kanısında olduğumu beyan ederim.</p>	
Gerekçe:	
<p>Benzerlik taraması yukarıda verilen ölçütlere uygun olarak tarafımda yapılmıştır. İlgili tezin orijinallik raporunun uygun olduğunu beyan ederim.</p> <p style="text-align: right;">Dr. Öğr. Üyesi Ali Bilge Öztürk Unvanı, Adı-Soyadı İmza</p>	

İÇİNDEKİLER

ÖZET	vii
SUMMARY	Viii
TEŞEKKÜR	ix
ÖNSÖZ	x
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

JOHN LOCKE'TA BİLGİ VE DİL FELSEFESİ İLİŞKİSİ

1.1. Bilginin Malzemesi Olarak İdeler	11
1.2. Dış Duyum ve İç Duyum	15
1.3. Basit İdeler	15
1.4. Karmaşık ya da Bileşik İdeler	19
1.5. Locke'ta Bilginin Tanımı, Dereceleri ve Kapsamı	22
1.6. John Locke'ta Bilginin Edinimi	24
1.6.1. Bilgi Türleri	26
1.6.2. Sezgisel Bilgi	26
1.6.3. Tanıtlamalı Bilgi	26
1.7. İdeler ve Sözcükler Arasındaki Bağlantı ve Locke'ta Dil Felsefesine Bakış	27
1.7. John Locke'un Rasyonalist Programa Eleştirisinde Dilin Rolü	30

İKİNCİ BÖLÜM

DAVİD HUME'DA DİL VE BİLGİ FELSEFESİ İLİŞKİSİ

2.1 Hume'un Çatalı: Bilginin İki Türü	35
2.2. İdeler ve İzlenimler	37

2.3. Nedensellik	39
2.4. Hume Felsefesinde Dil Kuramının Yeri	42
2.5. Hume'un Rasyonalist Programa Eleştirisi.....	45
SONUÇ	48
KAYNAKÇA.....	52
ÖZGEÇMİŞ.....	56

ÖZET

Bu çalışma John Locke ve David Hume'un epistemolojikleri ve dil felsefeleri arasındaki ilişki sorgulanmaktadır. Bu çerçevede öncelikle John Locke'un epistemolojisi, bu epistemolojinin bileşenleri ve dil felsefesi sorgulanmıştır. Ardından Hume'un epistemolojisi, tümevarım sorunu, nedenselliğin kökeni sorunu gibi bileşenleriyle birlikte incelenmiş ve Hume'un dil ile ilgili görüşlerinin, epistemolojisindeki rolü sorgulanmıştır. Çalışma sonunda, bu filozofların deneyimci bir epistemolojiyi destekleyecek bir dil anlayışı ve anlam kuramı geliştirmeye çabalamış olduğu gösterilmeye çalışılmaktadır.

Anahtar kelimeler: John Locke, David Hume, epistemoloji, dil felsefesi.

SUMMARY
A STUDY ON THE RELATIONSHIP BETWEEN PHILOSOPHIES OF LANGUAGE
AND EPISTEMOLOGIES OF JOHN LOCKE AND DAVID HUME

This study questions the relationship between the epistemologies and philosophies of language of John Locke and David Hume. In this framework, first, John Locke's epistemology, the components of his epistemology, and his philosophy of language were questioned. Also, Hume's views on language and his epistemology were analyzed, including his arguments related to the problems of induction and causality. At the end of the study, it is demonstrated that these philosophers tried to develop an understanding of language and a theory of meaning that would support an empiricist epistemology.

Keywords: John Locke, David Hume, epistemology, philosophy of language.

TEŞEKKÜR

Çalışmanın tamamlanmasında danışmanım olan Dr. Öğr. Üyesi Ali Bilge ÖZTÜRK'e teşekkürlerimi sunarım. Eğer bu çalışma tamamlandıysa ve benim felsefeye dair olan tutkum hala varsa onun sayesinde.

Çalışma süresi boyunca bana hem akademik hem de zihinsel olarak destek olan, Akdeniz Üniversitesi, Felsefe Ana Bilim Dalı doktora öğrencisi Sn. Mustafa DEMİR'e ve Arş. Gör. Orkan ERNALBANT'a ayrı bir teşekkür armağan etmek doğru olacaktır. Bu çalışma onlar olmadan her zaman eksik kalacaktır.

Çalışmanın görünmeyen emektarı olarak Prof. Dr. Hasan ASLAN'ın bana felsefeyi sevdirep, bugünlere gelene kadar ki tüm desteklerini göz ardı etmem mümkün değildir. Hayat boyu tavsiyelerine ve ilgisine muhtaç kaldığım sayılı insanların başında geldiği için kendimi şanslı hisseder ve teşekkürlerimi sunarım.

ÖNSÖZ

Bu çalışmada erken dönem deneyci filozofları John Locke (1632-1704) ve David Hume (1711- 1776) epistemolojileri, onların dil felsefeleri çevresinde incelenmektedir. Bu inceleme, bu filozofların dil ve anlam hakkındaki görüşlerinin epistemolojileriyle ilişkisi etrafında yapılmaktadır. Çalışmanın iddiası bu iki deneyimci filozofun dil ve anlam sorunları hakkındaki görüşlerinin onları çeşitli epistemolojik sonuçlara ulaştırmış olması ve bilginin temellendirilmesi projelerine yön vermiş olmasıdır. Bu amaç üzerinden ilk bölümde sırası ana yapıtındaki sırası korunarak John Locke'un epistemolojisi üzerinden bilginin tanımı, kaynağı ve kapsamı üzerinden dil ve anlam felsefesi anlayışına varılmıştır. Bununla birlikte ikinci bölümde David Hume'un bilgi ve nedensellik kavramları üzerinden dil ve anlam felsefelerinin izleri sürülmüştür. Çalışma Türkiye'deki dil felsefesi ve epistemoloji çalışmalarına katkı sağlaması umularak hazırlanmıştır.

Hasan Enes Kaleli

Antalya, 2023

GİRİŞ

Bilginin sınırı, kapsamı, dil ve düşünce arasındaki felsefi literatür tarandığında çoğunlukla başlangıç açısından Britanya'lı iki filozof olan Locke ve Hume işaret edilmektedir. Özellikle bilgi teorisi ve dil felsefesi açısından kaynaklar antik Greklere kadar dönülse de bu iki filozof geçerli bir bilgi ve dil felsefesi teorisi oluşturmuşlardır. Epistemolojik olarak Greklerde Platon'un bilgi-doksa ikircikli yapı ortaya koyulmuştur. Tıpkı Sokrates'te olduğu gibi – bilmek ve bildiğini sanmak arasındaki temel ayrımlardan birisiydi. Bir konu üzerine düşünürken, bilindiğimizi zannettiğimiz ve asıl bilgi arasındaki ayrımının hangi koşul ve şartları sağladığını bilmek Sokrates ve Platon'un ana araştırma konularından birisiydi. Platon'un diyaloglarından çıkardığımız üzere Sokrates için kavramın doğru tanımına ulaşmak bizi bildiğimizi zannettiğimiz duygusundan kurtaracak ve nesnelere hakkında tek tek yanılmadan varoluşlarına dair kesin bilgimiz olabilecekti.

Grekler arasında bu problemleri tartışan sadece Sokrates ve Platon yoktu. Aynı zamanda Sofistler olarak anılan ilk şüpheci filozoflarda bilgi teorisi üretmiş, dil hükmü altında bilgi ve dil teorilerini tartışmışlardı. O zamanlar Grek felsefesinin erişkinlik dönemi olarak isimlendirilir. Çünkü sofistlerin yarattığı şüpheci kriz, diğer filozofları da bu konu üzerine düşünmeye itiyordu. Sofistlerin epistemolojik geçerlilik hangi koşullarda olacağı tartışmaları alevlenmiş, Grek felsefesinde tartışılır hale gelmiştir. Protagoras'ın bilgide kesinlik olamayacağını, tamamen şartlara bağlı olarak gözlemciye göre değişen göreliliğin olduğunu savunmuştur. "İnsan her şeyin, var olan şeylerin var olduklarının ve var olmayan şeylerin var olmadıklarının, ölçüsüdür" sözüyle bu durumu ifade etmiştir. Bilgide kesinlik konusunda insan aklını savunmasız bırakan bu yöntem aynı zamanda da insan zihninin kendisi üzerine düşünme perspektifi de yaratmıştır.

Daha sonrasında Gorgias'ı ünlü eden ve temelde üç akıl yürütmeye dayanan savıyla bilginin olamayacağını olsa da bilinemeyeceğini, bilinse de aktarılamayacağını sonucuna varmıştır. Bu sırada Protagoras'a göre insan her şeyin ölçüsünü oluşturmaktadır. İnsan her şeyin ölçüsü olduğu için de her bir birey karşılaştığı durumlarla ilgili olarak kendi deneyiminin ya da akıl yürütmesinin doğru olacağını söyleyecektir. Bu halde de bilgi birden fazla olmaktadır yani bilgi çokluğu ona göre mümkündür. Haliyle de bilginin kesinliği hakkında ortak bir kanı olmayacaktır. Tam tersini arayan Sokrates'in felsefesiyle ortaklık göstermeyecek, Sokrates ve Protagoras arasındaki bu tartışma felsefe tarihindeki epistemolojik olarak ilk tartışmalardan birisidir. Buna benzer bir tartışma bu iki filozof dışında Heraklitos ve Parmenides arasındaki büyük varlık tartışmasıdır.

Antik Grek felsefesinde varlık-epistemoloji tartışmaları çoğu zaman iç içedir. Sokrates'in ve Platon'unda etkisiyle döneme hakim olan felsefe daha çok insan zihninin yanılmayacağı ancak nesnenin değişen veya hareket eden doğasından kaynaklanmaktadır. Bu değişim de nesnenin görülemeyen özleriyle alakalı bir değişimdir. Dolayısıyla kendi doğamızdan ve aklımızdan şüphe etmek yerine, duyuların yanılmasından şüpheye düşülmüştür. Bu da duyumladığımız her şeyin birer *doxa* yani sanı olmasından ileri gelmektedir. Bu konuda antik Greklerde etkili olmuş Heraklitos, Parmenides Sokrates ve Platon bu görüş etrafında mutabık kalmışlardır. Dolayısıyla bu filozoflarla başlayan dönemde deneyim yerine akılcı akımlar daha çok konuşulmuş ve tartışılmıştır. Gerçek ve kesin bilginin arayışlarındaki bu serüvende metodolojik epistemoloji böyle başlamıştır demek yerinde olacaktır. Akıl, bilgiyi edinmenin ilk ve temel koşuludur. Bu amaçla da bilginin kaynağı da akıl olacaktır.

Antik çağın da etkisiyle bu fikir uzunca bir süre sürmüş, çoğu filozof evrensel-kesin bilginin kaynağını akıl olarak işaret etmişlerdir. Bu durum şüpheli felsefenin tekrardan hız kazanmasıyla birlikte 17. yüzyıla gelindiğinde tekrar sorgulanmaya başlamıştır. Başta Sextus Empiricus, Cicero gibi kuşkucu filozofların felsefelerinin yükselmesiyle birlikte şüpheli felsefe etkili olmaya başlamıştır. Akla ikinci bir fonksiyon kazandıran Descartes'a kadar bu felsefe rafa kalkmasa da masanın büyük ortak bölüni halinde değildir. Şüpheliyle başlattığı felsefesini şüpheli edilecek bir şey kalmayacak noktaya getiren Descartes'ın bilginin kaynağına tekrardan akıllı yerleştirmesiyle başlamaktadır. Açık ve seçikliği bilgisinin merkezine koymuş modern felsefenin başlangıcı olarak kabul edilmektedir. O güne kadar şüpheli edilemeyecek olan tek şeyi bulduğunu iddia eden Descartes, akıllı analitik ve sentetik olarak Kartezyen düalizmiyle kanıtlamak ister. Böylece evrensel-kesin olan bilginin başlangıç noktasını akıl olarak inşa etmek ister. Bu durum sadece akıllı tekrar merkeze koymak değil, ideal bilginin de kaynağını gösterip, akıllı sarsılmaz bir konuma yerleştirme isteğinden gelmektedir. Aklın kendisini sorgulamaz hale getirmeye çalışan Descartes'ın ana amacı genel-geçer bilginin akılla başladığını, diğer muğlak bilgilerin de rastlantısal olduğunu göstermektir.

Kesin bilginin olduğunu, bunun kaynağının da akıl olduğunu söyleyen Descartes bunu ilk olarak matematik ve mantık olarak örneklendirmiştir. Gözlem ve deneye dayalı olmayan matematik ve mantık argümanları, başka bir duyuma dayanmadan sadece akıl yoluyla kanıtlanabilmektedir (Descartes, 1967: 22-23). Descartes'ta bu iki bilimin bu özelliğine güvenmiştir. Kaldı ki tanrı ve matematik arasında da benzer özellikler olduğunu düşünen Descartes için bilgi, bir tek kesinliğini aklın yöntemli şekilde kullanılmasından dolayı ortaya çıkan neticeler olduğunu zahmetsiz şekilde kabul etmiştir.

Bu amaçla da modern epistemolojiye başlarken bilgide kesinlik fikri bütün tartışmaların odak noktasına geçer. Felsefe tarihçilerine göre Descartes'ın başlattığı bilgide kesinlik anlayışı ve doğru bilginin temellerini kurma ihtiyacı bütün felsefeye hakim olur. Yukarıda da bahsedildiği gibi Descartes'a göre kesin önermelerin ilk ve rahatça bulunabileceği yer matematik önermeleridir. Bu yüzden geometri ve matematik bütün bilgilerin idealidir ve misal durumdadır. Descartes'a göre duyu deneyimine asla dayanmayan bu durum aklın salt yeteneğini kullanarak türetilen bilgilerin arasındaki en hakiki bilgiler olduğunu düşünmüştür. Herhangi bir dış etmene dayanmayan, bu bilgilerin geldiği yer olarak akli işaret eden Descartes'a göre akıl bilinmeyecek herhangi bir şey bırakmaz. Zihni ve bedeni iki farklı töze ayıran Descartes, *cogitans* kuşku duyulmadan bilinen yegane bilgidir der. Bu bilgi doğrudandır ve akıldan başka bir şeye ihtiyacımız olmadan bilinebilir. *Extansa* ise temel olarak *cognitas*'ın bilinebilirliğine dayanır. Kuşku duyulmadan *cognitas*'ı kabul ettiğimize göre, *extansa*'yı da biliriz.

Düşüncenin dille olan bağlantısı için Descartes'ın epistemolojisi aynı önemi taşımaktadır. Henüz o zamana kadar dil ve düşünce arasında merkezi bir bağlantı kurulmasa da matematiği kesin bilgi olarak gören Descartes için sembollerin önemi büyüktür. Çünkü bilgi ancak çoğu zaman sembollerle bilinebilir ve aktarılabilir. Anlaşıldığı üzere dil Descartes için bilgi edinmek ve paylaşmak için kullanılan temel bir araç olduğunu savunulabilir. Descartes, dil ve düşünce arasındaki bağlantıyı kurarken, insanların düşüncelerini ve fikirlerini doğru bir şekilde ifade edebilmeleri için dili kullandığını ifade eder. Dilin doğasına odaklanan Descartes'a göre dil tıpkı matematikteki gibi sembollerin bir araya gelmesiyle oluşan bir sistemdir. Yine matematikte olduğu gibi dil sembolleri vardır ve bu semboller anlamları bir arada tutan yegane araçlardır.

Bu noktada dili oluşturabilen tek canlının Descartes'a göre insan olduğu açık şekilde ifade edilebilir. Eserlerinde dil felsefesini ayrıntılı şekilde işlememiştir ancak yine de insan ve hayvanlar arasındaki farklılığı oluşturan yegane iki şey vardır. Birisi bilindiği üzere akıl ve düşünme yeteneği diğeri ise dildir. Bu yalnızca hayvanlar arasında değil, aptallar ve deliler arasındaki ayrımı da aynı görüşe dayanır. İnsanın temel yeteneklerinden biri olan dil insanı makine olmaktan kurtaran temel özelliklerindedir. Ancak dilin ilk koşul olarak görmez. Dil insanın yetenekleri sıralamasına göre belki de Descartes'a göre ikinci sıradadır. Çünkü dilin oluşmasını sağlayan şey akıldır. Bu amaçla da hayvanlar Descartes'a göre hayvanların kendi aralarında iletişim kurduğunu zannetsek bile yine bu bizim aklımızdan kaynaklı bir düşüncedir. Hayvanlar Descartes' göre tamamen akıldan yoksundur.

Sadece insanlara yüklediği iki tözden biri olan dil için Descartes aynı zamanda eleştiri de yapar. Bu eleştiri Locke'un da dil felsefesini üzerine kurduğu temel soruşturmalardan birisidir. Descartes dili sebepsiz yere ses çıkarmaktan çok daha önemli görmektedir. İnsanlar kendi aralarında konuşurken bilgi aktarmak ya da kelimeleri doğru kullanmak yerine bir papağan gibi alışkanlıkları doğrultusunda kullanır. Bu kullanım türünün insanların çoğunluğunun arasında popüler olduğunu düşünen Descartes kelimelerin anlamlarının bilinmeden konuşulduğunu söyler. Bu durumda Descartes, insanların gündelik hayatta anlamlarını açık seçik ifade edemediği tümcelerini düşünmeden konuştuklarını söyler. Hal böyleyken kesin bilginin merkezine koyan Descartes için dili sadece aklın bir belirtisi olarak görürken aynı zamanda bir bariyer olarak da görmektedir. Kesin bilgiyi de muğlak yaptığına ve kararttığına ikna olmuştur. Sözcülüğünü yaptığı felsefi görüş bakımından Platon ve Ausgustinus'un felsefelerinin izdüşümü olarak görebileceğimiz felsefesinde dili aklın bir yeteneği aynı zamanda aklı da kirleten bir görüş olarak savunmuştur.

Dili mümkün oldukça sadeleştirmek ve matematiğe yakınlığıyla kullanımla anlam ve dil arasında ilişki sağlamaya çalışan Descartes için kusursuz dil modeli bulunup bulunamayacağı da muammadır. Bu görüş daha sonraları Locke, Fransız Mantıkçılar topluluğu olan Port-

Royal Ekolü de dahil birçok filozofun modern felsefede işlediği konulardan birisidir. yeniçağın ve modern felsefenin kurucu filozoflarından birisi olan Locke'un bu çizgide devam ettirdiği felsefe 20. yüzyıl felsefesine de ön ayak olmuştur. Descartes'a gelene kadar ki felsefe için Platonculuğun eseriymiş denebilir. Descartes'ta bu felsefeyi takip edip geliştirmişti. Locke da bu felsefi görüşe sahiptir ancak akıl yerine çok daha ampirik sonuçları temel alan bir felsefenin sözcülüğünü yapmıştır. Descartes'ta aklın bilme eyleminde sınırları olmayan bir görüşü varken, bilme eyleminde Locke çok daha sınırlı bir felsefe kurmuştur. Bu sınır kesin bilginin önündeki engel değil, bilmenin doğasına ait bir felsefedir. Her şeyin ideleri olduğunu söyleyen Locke'a göre idelerin bir sınırı yoktur ve insan anlığı ve yeteneğini bunların hepsini kavrayacak durumda değildir. Buradaki temel ayırım Descartes'ta kusursuz olan insan aklı Locke'ta kusurlu ve bilmenin önündeki engellerden birisidir. Locke insan anlığı üzerinden bir epistemoloji kurmak ister. Tıpkı Descartes gibi aklın işleyişini zorunlu görüp bu araştırmaya koyulmuştur.

Meşhur eseri olan *İnsan Anlığı Üzerine Bir Deneme* isimli yapıtında bu sorunları sistematik olarak işlemiş ve epistemolojisini en baştan kurmuştur. Felsefi literatürde belki de insanın akla değil de dış dünyaya olan bağımlılığını ilk kez ele sistematik olarak ele alan filozofların başındadır. Hal böyleyken Descartes gibi ne insan anlığını ikiye bölmektedir. Ne de kesin bilgiyi insan aklında aramaktadır. İnsan zihnini doğuştan boş bir levha (tabula rasa) olarak

gören Locke, bilginin dış duyu deneyimlerinden geldiğini önerdi. Dış duyu nesnelere deneyiminden gelen ideleri bilginin merkezi haline getirip, özne ve nesne ayrımında akıl yerine başka bir yeteneği ortaya çıkardı: Duyu organlarıyla nesnelere idelerinin bize geldiğini ve bu idelerin de zihinde işlenip bilgiye dönüştüğünü ileri sürmekteydi.

Duyu deneyiminin ve insan aklının kusurlu olduğunu düşünen Locke kesin bilginin hangi koşullarda geleceğine karar vermek üzere araştırmaya koyuldu. Bu sebeple temel vargıları, başta bilginin kaynağı, tanımı ve kesinliğini tartışmaya başladı. Çünkü bilginin ne olduğunu bilmek ona göre insanın anlama yetisini de çözmek demektir. Descartes'a göre çok farklı şekilde felsefesini kuran Locke, belki de bu araştırmayı başlatan ilk filozoftur. Rasyonalistler gibi aklın tartışılmaz konumundan sonra ideal bilginin zaten insanda bulunduğunu söyleyenlere cevap niteliği taşıyan bu görüş insan anlığının kusurlarını belki de Kant'ın dediği gibi sınırlarını çizmek için temel başlangıçlardan biriydi. Bu akış epistemolojinin de seyrini değiştirmiş, Locke'tan sonraki filozoflar rasyonalizm ve deneycilik arasındaki bu sonsuz tartışmayı bir süre bırakıp Locke'un açtığı tartışmaya odaklanmıştır.

Locke, kendini kanıtlayan benin çalışırken farkında olmadığını söylemiştir. Bu halde Descartes'ın bitirdiği yerden başlayan Locke'a göre akıllı kendi kendinin nesnesi haline getirmek zorunludur. Bilinebilir her şeyi bilen bir öznenin olduğunu söyleyen Locke, bilen tek canlının insan olduğunu düşünür. Bu bilme türünün de sadece insanın akıl yeteneğinden geldiğini düşünür. Bu halde Locke'a göre insan akıl yeteneğiyle bildiğini bilen tek canlı olacaktır. Bildiğini bilen bu tek canlının da duyu deneyimlerinden bilgiye ulaştığını göstermeye amaçlar. Dolayısıyla insan, bilebilen bir empirik canlıdır. Empirik olması sebebiyle de insan zorunlu olarak duyu deneyimiyle bilebilir. Duyu deneyimin en belirgin özelliği de Locke'a göre dış duydaki nesnelere duyu organlarımızla deneyimlememizden ileri gelmektedir. Descartes'ın bıraktığı yerden başlayan Locke insan zihnini reddetmez, sadece Descartes'ın yaptığı gibi bilginin temel kaynağı olmaktan çıkarır. Akıl Descartes'tan Locke'a işlevini değiştirmiştir.

Bu değişimin araştırmasına devam eden Locke insan zihnin temelinde iç duyum ve dış duyum olmak üzere iki yeteneği olduğu söyler. Buradan empirik felsefesinin temellerini atan Locke, bu iki yeteneklerden önceliği dış duyuma vermiştir. Dış duyum, dışarıdaki dış dünyayı deneyimlerken, insanın bilmeye başladığı ilk andır. Daha sonra iç duyumla deneyimlediklerini algılar ve deneyim, algı birlikte hareket ederek bu süreci tamamlar. Bu süreç sonunda da insan zihni idelerden oluşan bilgiye kavuşur. Bu Locke'u felsefedeki ününü kazandıran temel prensiplerinden birisidir. Akıllı dönüştürerek bilginin kaynağını da dönüştürmüştür. Bu epistemolojik sistem felsefe tarihinde açtığı yeni tartışmalarla sürekli olarak hatırlanacak ve bilgiyi kuran özne anlayışına da öncü olacaktır.

Epistemolojik açıdan Locke'un, Descartes'a göre en büyük farklılıklarından bir diğeri de Locke'un aklın, kapsamı ve sınırı problemidir. Descartes'a göre akıl tanrı tarafından verildiği için yaratıcıya dayanmaktadır ve bilme yeteneğinde sınır yoktur. Fakat Locke için sınırsız bir evrende sınırlı duyu deneyimimiz ve algımız vardır.

“Locke'a göre de insan bilgisi sınırlıdır. İnsan her şeyi bilemez. Ancak Locke açısından insan bilgisinin sınırlı olduğu konusu, insanın sınırlı doğasının sonucu değil epistemolojik bir problemdir. Problem epistemolojiktir çünkü bilginin kaynağının ne olduğu ve nasıl kullanıldığı ile ilgilidir.” (Atış, 2018: 207).

Bu ölçüde epistemolojik olarak bilinecek ve bilinemeyecek olanın ayrımı ilk kez Locke'un felsefesiyle yapılmaya başlanmıştır bu ileride de değineceğimiz gibi Hume'un felsefesine ve olasılık kavramına öncülük edecektir. Kesin olarak bilenebilecek bilgiler bilimin temel alacağı ve kesinlik sağlayan her türden genel geçer vargıları bulabileceğimiz bilgilerdir. Fakat Locke olası durumlardan da bahseder. Bu durumlar bizi bazen böyle bazen de böyle diyebileceğimiz ikircikli (ambivalence) hesaplamalar içerisine sokacak tartışmalara neden olacaktır. Bu sebeple de bilginin sınırlarını çizdiği ölçüde bilgi olacak ya da olmayacaklardır. Locke bunlar için olası durumlar demiştir. Olası durumlar inanç, sanı ya da birden fazla onaylı bilgi diyebileceğimiz durumlar diye bahseder. Bu bilgiler ne kesin olarak doğru ne de kesin olarak yanlış bilgilerdir (Locke, 1992: 52). Bilime sağlam temeller bulmak için yola çıkan Locke bu tür bilgilerin insan anlığında işe yarayabilecek ihtimaller olduğunu, gündelik hayatta karşılaşılabileceğimizi söylerken, bunların kesin bilgi olmadığını da söyler. O halde bilginin sınırları içerisinde mi olacaktır? Ya da bilgi olarak kabul etmeyeceğimiz vargılar mı olacaktır? Bu soruya ancak Locke'un ana yapıtında araştırmaya giriştiği bilgiler ışığında cevap bulmak mümkündür. Çünkü bunu öğrenmenin tek yolu, insanın anlama yeteneğini anlayarak cevap bulunabilir. Bu şekillerde bakıldığında Descartes'ın yöntem olarak kullandığı şüpheciliği Locke da bir yöntem olarak kullanmıştır denebilir. İnsanın anlama yeteneğini sorgulayan Locke, Descartes'ın matematiği kullandığı gibi anlama yeteneğini kullanır.

“Anlama yetisi konulu bu denemeye ebelik yapan işte bu yaklaşımdı. İnsan zihninin fazlasıyla yatkın olduğu çeşitli soruları yanıtlamanın ilk adımının anlama yetelerimizin bir incelemesine girişmek, kendi güçlerimizi irdelemek ve uygulanabilirliklerini görmek ve ile atılabileceğimizi düşündüm.” (Locke, 1992: 57).

Bu demek oluyor ki Locke aslında olası olan ile bilgi arasında temel bir ayırım yapmaktadır. Epistemolojik açıdan bu değerlendirme aynı zamanda Locke'un insan zihnin sınırlarını ve kapsamını belirlerken, insan zihnin en fazla nereye kadar gidebileceğini ölçen bir sistemdir. Daha sonraları Kant'ta gerçek değerini bulacak olan bu tartışma felsefe tarihindeki mihenk taşlarından birisi olacaktır.

Locke'un dil felsefesinin Descartes'ın dil anlayışıyla benzer özellikler taşıdığını belirtmiştik. Locke dil anlayışında Descartesçı semboller fikrine katılır, bu tıpkı onda olduğu

gibi hayvanlar ve insanlar arasındaki temel ayrımı oluşturan özelliklerden birisidir. Bununla birlikte Locke'a göre dilin bir diğer işlevi bilgiyi vermek ve paylaşmaktır. Fakat dilde bu kadar muğlak sözcük varken bunun imkanını sağlamak zor olacaktır. Locke burada bir ayrım yapmaktadır. Öznenin, nesnelere isim koyarken onların ideleriyle örtüşen ve kapsayıcı adlar koyması gerekmektedir. Dil böyle durumlarda bilgi verici özelliğe evrilmektedir. Yani dış dünyadaki ideler ile nesnelere koyduğumuz adlar birbiriyle iç içe geçtikçe hem dil hem de bilgi açısından en doğru yol bulunmuş olacaktır. Hal böyleyken gerçek bilgiye sahip olmak anlamlı olacaktır. Çünkü duyu deneyimimizden gelen bilginin gerçek adları bilinmediği sürece bilgi eksik ve kusurlu olmak zorundadır. Bu da kesin bilgi ile olası olan bilginin birbiriyle olan bağlantısında karışıklık yaratacaktır.

“Locke'a göre dil, kendi kullanımımız için düşüncenin kaydedilmesi ve düşüncelerimizin iletimi gibi işlevlerinin yanında, aynı zamanda bilgi verici de olmalıdır. Dilin bilgi verici işlevi ise, nesnelere verdiğimiz adların imleminin, insanın idelerinin hakikati ile olduğu kadar, şeylerin hakikati ile de uyuşması doğrultusunda mümkün olabilmektedir. Çünkü dil, ancak bu şekilde dünya hakkında bilgi verici bir nitelik taşıyabilecektir. Böylece Locke için, bilginin gerçekliğine ilişkin ölçüt sorunu, dilin gerçekliğine ilişkin sorunuyla iç içe geçer.” (Birlik, 2017: 265-266).

Bu noktada dil ve düşüncenin birlikteliğinden bahseden Locke, boş bir levha olan zihnimizin yeteneklerinden en önemlisi olan iç duyu deneyimimizle dil ile aradaki bağlantıyı şöyle açıklamaktadır:

“İdeler ile sözcükler arasında öylesine sıkı bir bağlantı bulunur ve soyut idelerimiz ile gene sözcükler arasında öyle değişmez bir bağlantı vardır ki, önce dilin doğasını, kullanımını ve imlemini incelemedikçe, hepsi de önermelerden oluşan dilimizden açık ve seçik olarak söz etmek olanaksızdır.” (Locke, 1992: 112).

Hal böyleyken Locke, akıl ile bilgi arasındaki bağlantıyı açık seçik ortaya çıkarmak için idelerin anlam kazanmasının tek yolunun dili anlamaktan geçtiğini göstererek dil ve düşünce arasında epistemik bir bağlantı kurar ve bunu ileride mantıkçı pozitivistler arasında popüler yapacak temelleri atılmış olur.

Özellikle Ludwing Wittgenstein için; Hume'un fikirlerinin geliştirilmiş halini konu edinmiştir denebilir. Popper'da aynı önemi Locke için *Bilimsel Araştırmanın Mantığı* yapıtının *ilk İngilizce baskıya önsöz* bölümünde şu şekilde bahsetmiştir.

“Dil çözümleme yönteminin bazı akımlar tarafından benimsenmesinin asıl nedeni şu olsa gerek: İdealarımızın ve bunların duyularımızdaki kaynağının ruhbilimsel çözümlemesi yerine -bu, Locke'un “new way of ideas” olarak adlandırdığı, Berkeley ve Hume'un da benimsediği idealar yöntemidir” (Popper, 1998: 30).

Bu çerçevede bütün bir dil felsefesi tarihi Locke'un ideleri üzerinden okunabilir. Nesnelere hakkındaki adlandırmaların dilin yetersizliğinden değil, doğru kullanılmamasından olduğunu ifade eden Locke için dil iki sebeple birbirinden ayrılır. Bu ayrım kesin bilgi için doğru bir ayrım için gereklidir. Ayrım temelde gündelik yani, alışkanlıklarımızı işlerimizi ve

sohbetleri doğru ve pratik yapmak için halk dili olarak ifade edilebilir. Bir diğeri ise felsefi amaçlar için kullanılması gereken dildir. Gündelik dildeki önem, insan toplulukların işlerini düzenli ve tertipli olmasından ve belirli zanaatlar için gereksinimleri karşılayabilir. Felsefi amaçlar için kullanılan dil ise kavramların ve nesnelerin idelerinin doğru şekilde anlaşılmasını sağlayan ve idelerin üzerindeki muğlak örtüyü kaldıran dil tipidir. Bu elitist görüş ideler hakkında kuşkusuz ve kesin vargılara ulaşmak için önerdiği fikirlerdir.

Dildeki sözcükleri ve nesne adlarını, başka bir benzemez haline getirmeye çalışan Locke dilde uzlaşma fikrine gidip bu uzlaşmanın nesne adlarını ve ideleri anlamamızda duyu deneyimimizin kullanılmasını ve kesin olanı anlamamızı önermektedir. Bu ölçüde de dil için insan topluluklarının bir dil üzerinde uzlaşıp bu dili doğru şekillerde kullanabilmesi, felsefeyi bilimi ve birçok başka alanı reformatif bir şekil iyileştirebileceğini ve bunun sonucunda kazananın bilim ve insanlık olacağına okuyucuyu ikna etmeye çalışır. Sonuç olarak Locke'un dil anlayışı, ide anlayışından ve düşünme dediği eylemden iç içe bir yapıdır. Dil ve düşünce arasındaki bu yapı, dilin düşünceyle şekillendirilmesi sonucu; bilimin kesin bilgiye ulaşma hızını da artıracaktır.

Bu serüvende erken dönem deneyicilerinden bir diğeri de İskoç filozof David Hume'dur. Locke'un doğuştan gelen fikirler teorisini reddetmesinden sonra sıkı bir Locke takipçisi olan Hume da bir yere kadar Locke gibi düşünür ancak daha sonra fikirlerinde özellikle Epistemolojisinden ayrılır. O da Locke gibi bilginin duyu deneyimlerden geldiğini açıkça ifade eder. Duyu deneylerinden yola çıkarak Locke'un başlattığı araştırmayı ileriye taşımaya çalışan Hume, Locke'un epistemolojisindeki sınır, kapsam, tanım ve kaynak gibi problemlerle ilgilenmiştir.

Hume'un çalışmaları felsefe tarihinde, temelinden felsefe, bilim ve metafiziği sarsacak bir epistemoloji yarattı. Locke'un algılama teorisinden farklı olarak izlenimlere ve idelere dayanan bu epistemolojik farklılık idelerin izlenimlerden ortaya çıktığını savunmuştur. Berkeley ve Locke'un bilgi kuramlarından etkilense de bu vargılardan tamamen farklı düşünmektedir. İnsan bilgisinin kapsam ve kaynağına yönelse de bunları dış duyu organlarına bağlı etkileşimler olduğunu düşünmekteydi. Bu amaçla ürettiği epistemolojik teoride kesinlik, doğruluk iddiasında bulunan ve matematik ve bilimle uyuşmayan, sembollerini sadece kelimelerin oluşturduğu, metafizik ve felsefi araştırmaların yakılmasını önermiştir. Bunlar Hume'a göre felsefe ve özellikle de bilim önünde büyük engeller oluşturan safsatalardan başka bir şey değildir.

“Elimize bir cilt, söz gelişi bir din bilim ya da okul metafiziği kitabı aldığımızda, soralım: İçindeki nicelik ve sayı üzerine akıl yürütmeler mi var? Yok. Peki olgu sorunu ve varoluş üzerine deneysel akıl yürütmeler? O da yok. Atın öyleyse onu ateşe; çünkü içinde safsata ve kuruntudan başka bir şey olamaz” (Hume, 1976: 135).

Ona göre felsefenin en temel işlevi, bilginin sınırlarını bilmektir. Bu sınırların aşılması durumunda yanlış metafizik ve felsefeyle boş sanılara ve inançlara kapılmaktansa bu inançları duyu deneyimiyle doğru şekillerde bilmektir. Ana eserlerinin çoğunda insanların en minör duygularına kadar odaklanmış ve bu duyguların yarattığı hezeyanları boş inançları dahi açıklamıştır. Bilginin sınırları dahilinde konuşmaktan uzak herkesi bu durumu ihlal etmekle suçlamıştır. Hume için bilgiyi bilmektense bilginin sınırı bilmek daha gerçekçi ve felsefi bir metottur. Bu durumu ifade ederken de “zihin topografyasının sınırlarını çizmek” ifadesini kullanmıştır. Bu ifadeden de anlaşılacağı üzere Hume için bilgi ve insan arasındaki, bilen özne ilişkisi tartışılmaktadır. Böylece Hume için bilginin sınırı ve kapsamını anlamak için bilginin kaynağına bakılmalıdır. Hume bilginin kaynağının Locke gibi sadece duyu deneyimi olmadığını savunur:

“(…) En sonunda David Hume’a gelindiğinde ise onun tıpkı Leibniz’in akıl ve olgu doğruları ayırımına benzer bir ayırım yaptığı görülmektedir. Epistemolojide Hume çatalı (İng. *Hume’s fork*) olarak bilinen bu ayırma göre insan düşüncesinin nesnelere veya insanın bütün rasyonel soruşturmaları temelde iki türe ayrılır: Kavramlar arası ilişkiler ve olgu durumları. Bu iki kategori arasındaki en temel epistemolojik farklılık, birinci türdeki yargıların aksini düşünmenin bir çelişkiyle sonuçlanması ancak, ikinci türdeki yargıların aksini düşünmenin bir çelişkiyle sonuçlanmamasıdır. Diğer bir deyişle birinci türdeki yargılar zorunlu yargılarken, ikinci türdeki yargılar olası yargılardır. Hume, matematiğe ait yargıları birinci türdeki yargılardan kabul ederek, onların akıl yoluyla keşfedildiğini savunur” (Öztürk, 2017: 25).

Fakat bilmenin önceliğini duyu deneyimine verir. Çünkü akıl çoğunlukla kendini tekrar eden bilgilerle ilgilidir ve bilgi dolayımını artırmaz. Bu amaçla deneyim üzerine kurduğu epistemolojisinin de kaynağının izlenimler ve ideler olduğunu işaret eder.

Hume’un bilgi felsefesinin en önemli yanlarından birisi akıl yetilerimizin en kuvvetlisi olan algılar hakkındadır. Ona göre iç tutkuların ve dış deneyim unsurlarının tamamı algı adı altında toplamına verilen isimdir.

“(…) bütün zihin algılarını, güçlülük ya da canlılıklarına göre, iki sınıf ya da türe ayırabiliriz. Daha az güçlü ve canlı olanlar genellikle düşünceler ya da ideler diye adlandırılır. (...) Öyleyse izlenim terimi ile kastettiğim daha canlı algılarımızın hepsidir; yani işittiğimiz, gördüğümüz, arzuladığımız veya istediğimiz andaki algılardır. İzlenimler, daha az canlı algılar olan ve (...) duyum ya da hareketler üzerine düşündüğümüz zaman farkına varmadığımız idelerden ayrılırlar.” (Hume, 2016: 13-14).

Buna bir örnek verecek olursak, bir parfümün kokusunu duyumsamak bir izlenimken bu parfümün kokusunun eskilerden yarattığı duygulanma idedir. Anlaşılacağı üzere ideler, hatıraların ya da birçok hayalin tekrardan geri çağırılmasına verilen isimdir. Bununla birlikte izlenimler ise doğrudan duyu organlarıyla algıladığımız ve bu algıların zihinsel faaliyetlerdir. Buradan şunu rahatça çıkarabiliriz; izlenimler anlık ve doğrudan olduğun için canlılık ve

güçlülük bakımından idelerden daha canlı ve güçlüdür. İdeler ise soluk ve cansızdır. Bunlar kendi aralarındaki dereceler bakımından bu şekilde ayrılmaktadır.

Tıpkı Locke'un yaptığı ayırım gibi ideler ve izlenimler için de Hume, basit/yalın ve karmaşık olmak üzere iki farklı türde olduğunu ifade eder. Her ikisi de basit ve yalın olmak üzere dört farklı algı biçimi ortaya çıkar. Bunlar basit ideler ve karmaşık ideler olmak üzere idelerde. Basit izlenimler ve karmaşık izlenimler olmak üzere iki farklı türde açığa çıkar. Bu ayırım uzaktan bakıldığında bilginin kaynağı problemine cevap veren bir problemdir. Düşünme ve duyumsama yeteneklerini birbirinden ayıran Hume, Locke'taki sadece duyumsama ilkesini geliştirip, onun algı teorisinden yeni bir kesin bilgi kaynağı üretmeye çalışmıştır. Hal böyleyken Hume için bilginin kapsamı problemi de Locke'un düşündüğünden farklı olacaktır.

Hume'un zihin için çizdiği sınır her ne kadar başta sınırsızmış gibi olsa da bu bir illüzyondur. Tam aksine Hume'a göre insan zihnin kapsamı son derece dardır. Deneyim dünyası sınırsız gibi gözükse de aslında kapsam açısından son derece sınırlıdır. Çünkü Berkeley'in de işaret ettiği gibi algılanan şeyi tam olarak bilmemiz mümkün değildir. Bu Kant'ta insan zihnini mahkemeye çıkarmak terimiyle ifade edilir. Bilinç, dış dünyadaki deneyiminin verdiği özgüvenle birlikte, Hume'a göre sınırsız bir yetkinlik içerisindeymiş gibi sanı içerisine girer. Her ne kadar analogiler ve belirli mantık ifadeleriyle bu durum ifade edilmeye çalışılsa da Hume'a göre insan zihni son derece sınırlıdır. Bu da Hume'daki zorunlu bağlantı ve bağıntı fikrinden ileri gelmektedir. Hume'un bütün araştırmasının kapsamını da *insan zihni neyi, nasıl ne kadar bilebileceğidir*.

BİRİNCİ BÖLÜM

JOHN LOCKE'TA BİLGİ VE DİL FELSEFESİ İLİŞKİSİ

Birinci bölüm, John Locke'un epistemolojisi ve dil felsefesi anlayışı yapıtlarındaki kronolojik sıra korunarak açıklanmıştır. Bu amaçla bu bölümde filozofun, ideler teorisi, dil, anlam ve bilginin kaynakları gibi soruları gerekli görülen başlıklarla açıklanmak istenmiştir.

1.1.Bilginin Malzemesi Olarak İdeler

Bir şeyi ister yanlış ister doğru, her ne şekilde olursa olsun günün sonunda bilinebilir kılmaya çalışırız. Bilen ve bilinen arasındaki bu bağlantı tam olarak bilginin doğruluğuna ya da yanlışlığı fark etmeksizin bizim bilme dediğimiz kuramın nasıl ortaya çıktığını anlamamız için bir yol haritasıdır. Felsefe tarihinde rasyonalist ve deneyci felsefeciler tarafından iki merkez kutup yaratılmıştır. Locke'ta bu merkez tartışmaların içerisinde deneyciliğin kurucularından birisidir. Özellikle rasyonalistlerin doğuştan getirilen nitelikler tartışmasına karşı çıkan Locke, doğuştan bilginin ve niteliklerin gelmediğini savunmuş, kendinden önceki rasyonalistlerin argümanlarını taban tabana eleştirmiştir. Katı bir deneyimci olan Locke insanın doğuştan getirdiği bir niteliği yoktur. Tamamen boş bir sayfadır (tabular asa) fikrini ortaya atmıştır (Locke, 1992: 95).

Locke'un felsefesinin temelini de genel olarak deney ve bilgi oluşturur. Daha önceki filozofların yapıtlarını detaylı inceleyen Locke, insan yeteneğinin iç ve dış duyum diye iki ayırdığını açıkça görebiliyoruz. Bu ikiye ayrılan yetenek Kartezyen düalizmin yaptığı gibi beden, zihin ayrımı değildir. Tam olarak zihnin ve bedenin işlevlerinin ayrımıdır. Locke dış dünyadaki her şeyin bir idesinin olduğunu ve bu ideleri de deneyim yoluyla algılayabileceğimizi söylemiştir.

Locke'un temsil ettiği epistemolojik görüş bu yüzden ekseriyetle ideler üzerine kuruludur. Şüphesiz ki en çok üzerinde durduğu kavram da idedir. *İnsan Anlığı Üzerine Bir Deneme* yapıtında bu kelimeyi özür dileyecek kadar çok kullanmıştır (Locke, 1992: 51).

Antik Yunan'da Herakleitos'un her şeyin akış içerisinde olduğunu, hiçbir şeyin bilinemeyeceğini söylediği zamandan (Herakleitos, 2005: 1. Fragman) Locke'a kadar ki bilginin kaynağı, neliği, kapsamı ve bilinebilirliği sürekli olarak tartışılmış durmuştur.

Locke'ta diğ er düşünürler gibi bilen ve bilinen arasındaki bağıntının ürünü olan epistemolojik problemi hedef tahtasına yerleştirmiştir.

Zaman içerisindeki değışimi göz önüne alındığından tabii ki Locke'un sözcülüğünü yaptığı deneyci felsefesine benzerlik gösteren görüşler olmuştur. Ancak bu konuyu o döneme kadar satır aralarında gösterip, açık seçik şekilde kanıtlamaya çalışan filozof sayısı epeyce azdır. Locke bunun detaylı araştırmasına koyulmuş ve yıllarca süren geleneğ in oluşacağı bir görüş ortaya koymuştur. Felsefe sahnesini yıllarca meşgul eden ve tartışma konusu haline getirilen bu soruyu kendince ele almış, tabir doğ ruysa o kadar toz ve gürültü arasından epistemik gerçeğ i ortaya çıkarmaya çalışmıştır.

Deneyimi bilginin merkezine koyan, oradan da bilgi için bir yol haritası çizen Locke, bütün idelerin sadece duyu enstrümanlarından geldiğini söyler. Açıkça bilmenin koşulunu duyu organlarına atfeder. Ancak duyu organları tek başına yetersizlerdir. Farklı duyu enstrümanlarını tabir yerindeyse rastgele çalarak uygun bir harmoninin çıkmayacağını öngörmek mümkündür.

Bilmenin Locke'ta asli kaynağı duyu organları demiştik. Bu denli yüksek bir ide akışı içerisinde her duyu organı teker teker ideleri toplarken, bu ideler sadece duyu organlarımızdan akıp giden bir fikirler silsilesi gibidir. İdeler Locke'ta bilginin malzemesi olduğu için akış içerisinde tabir yerindeyse, öğrenirken unutulmuş bir şey olmamalıdır ki bilgi dediğimiz şeyi bilebilelim. Demek ki sadece duyu organları ideleri hapsedmek için tutmak için bölümlere ayırmak için yetersiz ve eksik. Bu yüzden bu enstrümanları bir araya getirecek bir orkestra şefine ihtiyaç vardır. Bu organ sadece onları bir araya getirmeyecek aynı zamanda bu ideleri içeride hapsedecek ve onları bölümlere ayıracaktır. Buradan çıkaracağımız sonuç kesinlikle Locke'un deneyciliğinde sadece dokuma, görme, işitme gibi beş duyu organını kapsamayan bir koşulun da olduğudur.

Bunca idenin öğrendikten sonra uçup gitmediğ i bir gerçektir. Dolayısıyla bu idelerin depolandığı bir bölümün olması gerektiğ i kabulüne varır. İddia odur ki zihin kendi görevini yaparak bu ideleri tekrar hatırlanabilir, canlandırılabilir olmalıdır. Yoksa her seferinde yeniden karşılaşma mümkün olmalıydı, bu da kendi zihnimize ortak şekilde kabul edeceğimiz gibi; yeterince sağlıklı bir zihnin elmayla ilk karşılaşması ile son karşılaşması arasında bir fark olmalıdır. Locke'ta bunu ifade ederken zihni elbette ıskalamamıştır.

Zihnin ve beden in iki farklı töz olmadığını söyleyen Locke idelerin duyu organları yoluyla belleğ e yazıldığını söyler. Oraya giriş olduğunu ancak bir çıkışın olmadığını söylemiştir. Bu fikre göre ideler zihinde depolanan veriler gibi düşünülebilir. Tam olarak Locke buna idenin geri hatırlatılması demektir. Bu açıklamasından onun duyu verilerinin hafızada kazandığı

çeşitli şekilleri, fikirleri duyulur veya akledilir ayrımı yapılmaksızın, türleri idenin kapsamı içinde kabul ettiği görülmektedir (Lange, 1998: 184).

Aynı zamanda bu ideleri tekrar hatırlamak mümkündür. Zira zihin daha öncesinde boştur ve burayı duyu deneyimiyle alınan verilerle doldururuz. Zihinde sadece düşünerek yeni ide yaratmak ya da yok etmek Locke'a göre mümkün değildir. Burada dikkat edilmesi gereken yer ide ya da idea kelimesinin Platonculukla doğrudan doğruya ilişkilendirilmemesidir. Platon veya Platoncu geleneğin fikirlerini Locke çoğu zaman reddetmiştir. Yaşadığı dönem göz önüne alınırsa, özellikle Platonculuğun tarih içinde sürekli olarak tekrar ortaya çıkması. Özellikle bilginin kaynağı, kapsamı, neliği konusunda görünmez kötü niyetli cinlere ya da mükemmel tanrılara referans verilmesi gibi düşünceler Locke'a göre epistemolojiye deli gömleği giydirmekten başka bir şey değildir. İde kelimesini Locke, Platoncu gelenek gibi varolanların tamamının dışında, duyumsanamaz bir şey olarak kullanmamıştır. Zaten Locke'un deneyimciliği de buna izin vermeyecek kadar katıdır.

“İnsan düşünmesi sırasında zihnin objesi olabilen her şeyi diğerlerinin içinde en iyi anlatan İde terimi olduğu için ben onu hayal, fikir, tür ya da düşünme esnasında zihnin meşgul olabileceği herhangi bir şeyle kastedilen bütün anlamları ifade etmek için kullandım.” (Çetin, 1995:49).

Platoncu gelenekteki gibi bu nesnelere bir genel iyiden pay aldığı söylenemez. Locke'a göre nesnelere algılayan duyu organlarımız nesnelere çoğu zaman yanlış ya da bozuk olarak algılayabilir. Örneğin güneş tam tepedeyken, suyun, içerisine bir çubuk sokarsam, aslında kırık olmayan çubuk bana kırık gözükecektir. Ya da elimi önce soğuk sonra da sıcak suya soktuğumda en başta elimi yakacak kadar sıcak olan su bana ılık gelebilir. Dolayısıyla Locke göre ideler, duyu enstrümanlarımız yoluyla bilginin malzemesidir.

Bu zihni tek başına bırakan, duyudan yalınlaştıran bir görüş değildir. Zihin ve deneyimin birbirinden iki ayrı halde bağımsız bir yapıda bulunmadığını açık ve seçik göstermeye çalışmıştır.

Keza tamamına yer vermeyecek olsam da idelerin bazıları sadece tek duyu yoluyla kazanabilir niteliktedirler. Örneğin Locke'a göre katılığı sadece dokunma yoluyla keşfedebiliriz. Aynı şekilde renkleri görebilir ve de gürültüyü sadece işiterek bilebiliriz. Burada önemli olan idelerin nesnesine göre bazen tek bazen de birden fazla duyu organıyla bilebildiğimizi göstermeye çalışmasıdır. Bu demek oluyor ki Locke'a göre her nesne farklı bir duyu enstrümanı ile bilinebilir niteliklere sahip olabilir. Genelde tek bir duyu enstrümanı ile bildiğimiz idelere Locke basit ideler demiştir. Ancak bu ayrım sadece tek duyu organıyla sınırlanmayacak kadar geniştir. Genel itibarıyla tek biçimli görünüş ve kavramdan ibaret olup başka idelerle ayrılmayan idelerdir (Locke, 1992: 97).

Açıkça gözüküyor ki Locke'a göre bir nesnenin idesine sahip olmak için öncelikle o nesne her neyse, daha önce duyu organları yoluyla tanışmış olmamız gerekir. Ayrıca bu nesnenin kendine benzeyen diğer nesnelere benzerlikleri ya da farklılıkları -örneğin bir elma şekil, ağırlık, renk ya da tat bakımından birbirlerinden tamamen farklı olabilir.- Locke'a göre o nesnenin idesini değiştirmez.

Örneğin bir elmayı ısırduğumuzda tat duyusuyla onu deneyimlemiş olurum. Ancak o nesne diğer elmalara göre ekşi ya da daha tatlı olabilir. Bu onun yeşil ya da kırmızı olmağından farklı olarak ona yüklenen bir anlamı vardır. Çünkü sadece tat duyusuyla geliştirdiğim ide bana tek başına yardımcı olmayacaktır. Tat duyusunun yanında dokunma, görme, ısırduğumda sesini işitme gibi birçok duyu enstrümanı birbirleriyle birlikte koordineli çalışıp bana onun elma olduğunu söyleyecektir. Locke'a göre elma idesi diyebileceğimiz şey budur. Daha sonraları da başka elmaları ısırduğumuzda Locke'a göre bunun elma idesi olduğunu artık biliyoruzdur.

Doğuştan bir bilginin gelemeyeceğini söyleyen Locke bunu tamamen eleştirmiştir. Zihnin doğuştan nitelikleri olmadığını ileri sürmüştür. *İnsan Anlığı Üzerine Bir Deneme* yapıtının birinci kısmını sadece bu fikrin yıkılmasına ayırmıştır. Buna cevap olarak da “boş levha” fikrini ortaya koymuştur. Ona göre bir bilginin nereden geldiğini göstermek bunu kanıtlamak için yeterli delili bize sunacaktır. Kendinden daha önceki, bilginin doğuştan geldiğini iddia eden filozofları karşısına alan Locke kendince yanlışları göstermek için ve doğru bilginin kaynağını ortaya çıkarmak için savlar ortaya atmıştır.

Kendinden önce gelen rasyonalistlerle özellikle de Descartes ile hesaplaşan Locke idelerin toplanma yolunun sadece duyum ve düşünümünden geldiğini söylemiştir. Bu konudaki katı duyumculuğunu şöyle açıklar; “(...) zihinde daha önce sözü edilen yollardan gelmemiş yeni bir basit ide bulgulamak ya da kurmak, ne denli düşünce kıvraklığı ve zenginliği bulunursa bulunsun, en kapsamlı usun ya da gelişmiş anlığın bile gücü içinde değildir; anlığın herhangi bir gücü de orada bulunanları yok edemez” (Locke, 1992: 96).

Burada açıkça idelerin zihindeki tasviri doğuştan, sadece oturduğu koltukta onu düşünerek ya da onu hayal ederek bulunabilecek bir yeti olmadığını işaret etmektedir. Yine aynı şekilde o basit ideyi yok etmeyi bu yukarıda söylediği gibi doğuştan getirilen bir yetiyi kullanarak yok edilmeyeceğini açıkça söylemiştir (Locke 1992:95). Bu bağlantı o nesne her neyse onun rengini, şeklini, kokusunu, ağırlığını sadece duyu ve düşünüm enstrümanlarıyla keşfedeceğimiz ya da anlayabileceğimiz bir şey olduğunu söylemektedir. Bilme koşulunu duyu organlarına bırakan Locke, doğuştan gelen herhangi bir niteliğin olmayacağını açıkça söylüyor.

1.2.Dış Duyum ve İç Duyum

Locke'ta anlamının koşulu ve yetisi sadece duyulardan gelen bilgilerdir. Bunu ikiye ayıran Locke bunlara dış duyum ve iç duyum demektedir. (Locke, 1992: 85) Deneyimi bilginin merkezine koyan Locke'a göre bilginin üretim süreci bu iki başat duyum ve yetenek dışında hiçbir yerden gelemmez (Locke, 1992: 87). Duyu organlarından gelen, sertlik katılık, şekil, renk tat, vb. gibi sadece nicel yeteneklere sahip bölüme dış duyum demiştir. İç duyum ise algılama, hatırlama ve geri çağırma, düşünme, inanma, kuşku duyma, uslamlama gibi niteliklere sahiptir (Locke, 1992: 86).

Dış duyumdan kastı duyu organlarının harekete geçirilmesi sonucunda ortaya çıkan etkileri algılamaktır. Dış duyu organlarıyla algıladığımız uyarılar zihni harekete geçirir ve duyu organlarının maruz kaldığı etkileri algılar ve anlamlandırır. Dışarıdaki nesnelere duyu organlarını harekete geçirmesiyle birlikte, uyarılar iç duyumda bir anlamlandırma ve düşünme (*reflection*) sürecine girer.

Bu nedendir ki filozofun katı deneyciliği dolayısıyla iç duyumun yeteneğini dış duyuma göre bilgi merkezi olmakta daha az işlevlidir. Kendi başına bilgi merkezi konumunda olamaz. Çünkü o sadece düşünüm (*reflection*) aşamasıdır. Anlaşıldığı üzere iç duyum, dış duyuma göre daha az merkezidir. Çünkü o salt olarak nesnelere temas halinde olamaz. Kendimizde gözlemlediğimiz algılama kuşku duyma gibi salt olarak nesneyle bağlantısı olmayan kendi başına bir düşünme biçimi olan iç duyum Locke'a daha pasif bir algılama biçimidir. Tek başına deneysel olmaktan çok uzaktır. Deneyselliği bilginin koşulu yapan Locke, duyu organlarıyla algıladığımız dış duyum kaynağına daha çok güvenmektedir.

Burada iç duyum ve dış duyum arasındaki farkı gözetmeden dikkat edilmesi gereken nokta şudur; Algılama olmadan bilgide olmaz (Locke, 1992: 119). Bu Locke'a göre insan anlama yetisinin pasif halde olduğunu söylemektir. Öncelikli olarak dış duyumun maruz kaldığı hareket nesneyle çarpışma, ele alma, dokunma, koklama, görme bile olsa ilk olarak nesne bizim algımızda hala belirsizdir. Bu ilk aşamada öğrendiğimiz bilgilere daha sonrasında Locke basit ideler diyecektir (Locke, 1992: 96). Nesnenin basit fonksiyonlar dahi olmadan, ilk haliyle bize görünüş halidir. Kabaca deneysel ve ilk temasa dayalı bu yöntem bize idelerin oluşumunu ve iç duyuma giden yoldaki hazırlığı başlatır. Buradan da anlıyoruz ki Locke'a göre dış duyumun yarattığı sayılabilir nitelikler basit ideleri oluşturuyor.

1.3.Basit İdeler

Deneyin rolünün Locke'ta en çok görüldüğü ideler basit idelerdir. Basit ideler aynı zamanda biricikliği temsil eden, Locke'a göre zihnin aktif durumda olmadan, dışarıdan gelen

bilginin herhangi başka bir aracı olmadan direkt olarak duyu organlarıyla anlaşılır olmasıdır. Dışarıdaki dünyadan direkt olarak alınan bu ideler, aynı zamanda insan anlığı üzerinde kalıcı bir etki yaratır. İnsan anlığı doğrudan nesnenin tesiri altında kalır. Bu anlığın pasif ve edilgen haldeyken aldığı etkilerdir. Örneğin vanilya kokusu doğrudan almış bir burun, vanilya kokusunu bir daha unutamamak üzere zihinde bir çarpıcı eşleşme yaşar. Yine de vanilya kokusunu hatırlama, geri çağırma ve ona vanilya kokusu diye seslenme Locke'ta zihnin etkinliğe geçişi olarak söylenebilir.

Basit idelerin en belirgin özelliği Locke'a göre zihinde tekrar kurgulanamaz ya da yok edilemez olmasıdır. İnsan anlığından böyle bir yeteneğin bulunmadığını söyleyen Locke bu durumdan şöyle bahseder:

“Bir kimsenin, damağını hiç etkilememiş bir tadın ya da hiç koklamadığı bir kokunun idesini tasarlamaya çalıştığını görmek isterdim: eğer o bunu yapabilirse, ben de bir körde renk idelerinin, bir sağırda da doğru, seçik ses kavramlarının bulunduğu sonucuna varırdım.” (Locke, 1992: 96).

Söylediği üzere insan zihni aktif halde bile olsa, zaten olan bir çiçeğin kokusunu ya da bir cismin katılığını, en baştan oluşturamaz ya da bunu zihninde üretmez. Burada doğrudan bilgi edinme yolunun aslında Locke'ta tek bir koşulunun olduğunu açık ve seçik bir şekilde görebiliyoruz. Herhangi bir insan tesiri olmadan, nesnenin bizde yarattığı ilk deneyim doğrudan basit ide olarak anlaşılabilir. Bu direkt olarak aynı zamanda insan zihnin etkin olarak çalıştığını ve bilginin malzemesi olan idelerin ikinci bir kaynak ve yetenek olan insan zihninden geldiği fikrine karşı çıkıştır. Deneyim her ne olursa olsun bilgimizin kaynağı olan idelerin oluşmasında ilk koşuludur.

Ancak bu koşul yalnızca basit ideler için geçerlidir. Çünkü basit ideler, yukarıda da belirttiğim gibi sadece deneyimin ürünü olarak, zihin edilgenken alımlanan deneyimin sonucudur. Zihin basit ideleri sınıflandırırken Locke'a göre aktif olarak üç şekilde çalışır. Bu üç sınıflandırmayı zihnin ilk etkinliği dediği algılama, hatırlama ve ayırt etme diye ayırır (Locke, 1992: 116-124).

Felsefesinde bir yanılığa sebep olamaması için algılama ve düşünmenin ayrımını yapar. Algılama ona göre zihnin etkin olarak düşündüğü bir süreç değildir. Ancak düşünme zihnin etkin ve aktif olarak bir şey üzerine inceleme gerektirdiği bir süreçtir (Locke, 1992: 116). Zihnin algılama esnasında aktif ve etkin olarak sadece varoluşsal bir süreci temsil eden algıladığını, algılamak etkinliği vardır. Bunun da açık şekilde deneyimlenen nesneyle bir alakası yoktur. Zihnin aktifliğini ve yaşadığını, varlığını imleyen bir süreçtir.

Algılama kısaca dışarıdaki ilk nesneyi kabul ettiğimiz ve bize varlığını açık ve seçik şekilde belirten sürece denir. Bu süreç bilginin malzemesi olan idenin deneyimlemesi sırasında gerçekleşir. Locke'un felsefesinde algılama, insanlar ve diğer canlılar arasındaki yegane farkı

oluşturan yeteneklerin başında gelir. Çünkü koklama yeteneği sorunsuz olan bir canlının örneğin bir kedinin ya bir köpeğin vanilya kokusunu algılaması insan yeteneğinden farklı olmak zorundadır. Çünkü vanilya olduğu yerde kokusunu değiştirerek biricikliğini asla kaybetmemektedir. Kısaca onu bir köpek ya da bir kedi kokladığında kokusu değişmez. Ancak diğer canlıların algılama yeteneği, insan kadar güçlü değildir.

Hatırlama ya da zihinde tutma da basit idelerin insan zihninin ona göre bir özelliğidir. Bu kısaca basit yalın idelerin zihinde tutulması ve saklanmasına dair şüpheleri ortadan kaldırmak için üzerine eğildiği bir konudur. Çünkü yine örnek olarak kullanacağımız vanilya kokusunu aldığımızda, vanilyanın ismini unutabiliriz. Aklımızda bir anda belirmeye bilir ancak daha önce vanilya kokusunu duyumsamış birisi bu kokuyu bir yerden bana tanıdık geliyor diyecektir. Locke bunu anlatarak aslında basit idelerin zihinde edindiği yeri net bir şekilde açıklamıştır. *Tabula rasa* fikrini felsefesinin merkezine yerleştirdiğini burada açık şekilde görüyoruz.

Basit ideler üzerinde zihnin üçüncü işleviyse ayırt etmedir. Ayırt etme yeteneği iki idenin birbirinden farklılığını ortaya çıkaran yegane yetenektir. İsminden de anlaşılacağı üzere iki farklı basit idenin arasındaki farkı ortaya koymak için gerekli olan yetenektir. Onsuz bilginin olamayacağını söyleyen Locke ayırt etme yetisini şöyle açıklar:

“Zihinde değişik nesnelere bunların niteliklerinin seçik algısı olmasaydı bizi etkileyen cisimlerin şimdi olduğu gibi sürekli etkili olmalarına ve kendisinin de sürekli olarak düşünmesine karşın, yine de zihnin bilgi edinme yeteneği çok düşük olurdu” (Locke, 1992:124).

Ayırt etme yeteneği olmasaydı zihinde bir savaş varmış gibi zihin sürekli birbiriyle çatışır, idelerin kaynağının ne olduğunu ya da bu kaynağın hangisinin doğru olduğunu bir türlü bilinemeyeceğini ifade etmiştir. Kaldı ki tıpkı idenin biricikliği gibi zihinde onun tekrar canlandırılmasını sağlamak ve algılamak tamamen ayırt etme yeteneğine borçludur. Yine kendi örneğimizden ilerlersek vanilya kokusunun, zambak çiçeğinin kokusundan ya da bir gülden farklı olduğunu bilmemizin tek sebebi insan anlığının yetisi olan ayırt etme yeteneğidir.

Burada net bir şekilde Locke’un nitelikleri düşünceden tamamen ayırdığını söyleyebiliriz. Bir nesnenin kendi başına ifade ettiği anlam ve algılamayla bizim üzerine düşündüğümüz. Onun deyişleriyle incelememizi birbirinden taban tabana ayırıyor. Bu nedenle ki Locke’ta basit ideler “cismin nitelikleri” olarak adlandırmak doğru olacaktır. Çünkü nesne ile düşünce arasındaki bağlantı, biz onu düşünce ile nicelik kattığımızda tamamen değişiyor. Vanilya kokusunun sadece çiçeği değil aynı zamanda bir arkadaşımızı ya da evi anımsatması ya da kullanımı açısından sıkıcı bir koku olması vanilya kokusuna özgü değildir. Yani cisme özgü değildir bu insana özgü bir inceleme ve düşünmedir. Düşünme, insan doğası gereği deneyden etkilenecektir. Bu yüzden basit idelerin aslında düşünümünden etkilenmeden direkt

olarak duyu organı yoluyla bize geldiği ilk bilgidir. Daha sonra bu bilgi zihnin yukarıda saydığımız üç sebebinden dolayı işlenmiştir.

Bu fikir aslında o döneme yabancı değildir. Antik Grek literatüründe atomist olarak bilinen Demokritos'un şüpheli şekilde duyu organlarına atfettiği rol ve nicelikleri ön plana çıkarmasından, aynı dönemde yaşadığı Galileo ve R. Boyle'un bilimsel fikirleriyle de örtüşüyordu. Locke da bu ortam içerisinde yetişen bir filozof olduğu için duyu organlarının rolüne yeterince dikkat çekmiştir.

Buradan da anlaşılıyor ki basit ideler Locke'a göre tüm fikirlerin yapı taşlarıdır. Yukarıda basit fikirlerin de iki temel kaynağını olduğunu gösterdik. İlk ve en bariz kaynağı Locke'un da söylediği gibi duyulardan gelen idelerdi. Çünkü dış dünya hakkındaki tüm fikirleri oradan edindiğimizi *İnsan Anlığı Üzerine Bir Deneme* yapıtında açık şekilde bahsettiği üzere İkincisi de zihin yeteneğimiz olan, duyu organlarıyla birlikte çalışan zihinsel süreçler. Buna da kısaca iç gözlem ya da iç tutkular demek yerinde olacaktır. Ancak yine de sadece direkt olarak duyu organlarıyla algıladığımız, ses, koku, renk gibi bazı basit fikirlerimiz herhangi bir iç gözlemsel yansıma olmadan geldiğini bariz şekilde ifade etmiştir.

Bu basit fikirler zihinde birikirken aynı zamanda insan zihni aynı zamanda bu basit ideleri zihinde birleştirir. Yani yukarıda ifade ettiğimiz şekliyle, beş duyu organına akan basit ideler, zihin edilgenken yani pasifken algımız ve duyumsamamız uyarılırken oluyordu. Ancak zihin aktif duruma geçtiğinde Locke'a göre bu basit ideler birleştirilir ve üzerine düşünülebilir hale geçmektedir. Bunlara kısaca karmaşık ideler ya da bileşik ideler demiştir (Locke, 1992: 132).

O halde deneyci filozofumuz Locke için şöyle söylenebilir: Ona göre, duyum ve yansıma yoluyla zihnimize akan sayısız basit ide vardır. Aslında o kadar çoktur ki çoğuna isim bile bulamayız. Ancak bu basit ideleri hafımızda saklarken zihnimiz onlar üzerine bir inceleme ya da düşünme sekansına geçtiği zaman basit idelerden karmaşık ideler çıkarmaktadır. Bilgimizin malzemesini oluşturan idelerin Locke'taki karşılığını anlamak için basit idelerin nasıl ve hangi koşullarda birleşik yani kompleks idelere geçtiğini anlamak gerekir. Eğer Locke'un söylediği gibi sadece basit idelerden oluşan bir bilgi ağımız olsaydı, ateşin sıcaklığını kullanıp suyu kaynatamazdık ya da onunla ısınamazdık. Başka bir deyişle bilğimiz sadece ve sadece dünyamızın bilgisi olurdu. Locke dahil herkes biliyor ki, aynı zamanda bizim bilğimiz de dünyanın bilgisi olmak zorunda olacaktır.

Durum böyleyken Locke dahil hiçbir filozof epifenomeni gösteremezdi. Demek ki duyu organlarıyla aldığımız bilginin malzemesi olan ideleri zihnimizde birleştirip yeni bir bilgi ağı oluşturduğumuzu söylemek Locke için yanlış gelmeyecektir. Yeni bir zihinsel süreçten geçirip

dünyanın bilgisini bizim bilgimiz haline geçirmek zorunda olduğumuz bir sürece girmek zihnimizin bir yeteneğidir. Bu da Locke'un deyimiyle "karmaşık ideleri" oluşturmaktadır.

1.4.Karmaşık ya da Bileşik İdeler

Locke'a göre duyum ve yansıma yoluyla zihnimize akan sayısız basit ide vardır. Ancak bu ham, basit ideleri hafımızda saklarken zihnimiz mekanik olarak onları karıştırır ve onları karmaşık fikirler olarak adlandırdığı yenilerini yaratır. Karmaşık fikirleri oluşturan Locke'a göre üç özel zihinsel süreç vardır. İlk olarak, bazıları daha basit fikirleri bir araya getirmenin sonucudur.

Örneğin yuvarlaklık, kırmızılık, tatlılık ve nemlilik gibi basit fikirleri bir araya getirerek karmaşık bir elma fikri elde edebilirim. İkincisi farklı boyutlardaki iki elmayı karşılaştırırken elde ettiğim "daha büyük" ve "daha küçük" kavramları gibi bazı karmaşık fikirler. İki şeyi karşılaştırarak elde ettiğimiz ilişkileri içeren zihinsel bir süreçtir. Üçüncüsü ise zihinsel soyutlama sürecinden kaynaklanan karmaşık fikirlerdir. Örneğin bir elmaya bakıp onun yuvarlak olması dışındaki özelliklerini sıyrarak soyut "yuvarlaklık" kavramına ulaştığımda zihin daha sonra karmaşık fikirleri basit olanlardan çıkardıkça, karmaşık fikirleri basit olanlardan çıkardıkça karmaşık fikirler iki tür olacaktır (Locke, 1992: 130).

Elma örneğinde de olduğu gibi, bir karmaşık ide için en az birkaç idenin bir araya gelmesi zorunludur. İkinci olarak da birçok basit ya da karmaşık ideyi birbirleriyle aralarında ilişkilendirecek şekilde, bunlar yukarıda verdiğim örnek dahilinde büyüklük küçüklük gibi ideler olabilir. Bu idelerin birbirleriyle ölçüştürülebilir yani kıyaslanabilir ya da bir uzamda bir aradalığı gözlemlenebilir şekilde olmalıdır. Üçüncü ve son olarak Locke'a göre soyutlama olarak adlandırabileceğimiz, tikel olarak diğer her şeyden ayırabileceğimiz bariz bir özelliğinin olmasıdır (Locke, 1992: 129). Bunların tamamı karmaşık ya da bileşik bir idenin oluşması için Locke'un felsefesinde temel prensiplerdir.

Sadece karmaşık ideler özelinde olmasa da en çok burada Platonculuğun etkileri bariz şekillerde görülmektedir. Platon'un felsefesinin, felsefe tarihindeki etkileri göz ardı edilemez ancak Locke, Platoncu felsefeden epey etkilenmiştir. Bu durum tıpkı Descartes'ı eleştirirken aynı zamanda ondan etkilenmesi gibidir. Çünkü bu fikir beraberinde töz ve kip fikirlerini de beraberinde getirecektir. Burada basit ideler üzerinde açık şekilde olmasa da uğrak noktalarından biri olan töz kavramını temsil ettiğini söylemek yanlış olmayacaktır. Locke bunu şöyle açıklamıştır: "Demek ki bilgimiz idelerimizden daha dardır." (Locke, 1992: 339).

Buna daha çok Locke'ta bilginin kapsamı isimli başlıkta değineceğim ancak karmaşık ideleri açıklamak için de gerekli olacaktır.

Bu fikirler ışığında Locke'a göre zihin bir araçtır. Tıpkı Descartes'ın Kartezyen düalizminde tam tersi olarak bedenın bir aracı olduğu gibi, Locke'ta da zihin bu görevi üstlenmektedir. Zihni fikirlerin biriktiği bir operatör olarak gördüğu kaçınılmazdır. Bu özelliğiyle Hume'dan özellikle de Descartes'tan ayrılmaktadır. Hume'dan farklı olarak zihnin sentetik fikirleri (bu fikri anakronizme düşmeden belirtmekte fayda var) yaratmakta yetersiz olarak görüyor. Hume'da ise bu daha katı şekilde karşımıza çıkacaktır. Daha sonrasında Hume buna "ideler arasındaki bağlantı" diyecektir (Cottingham, 2003: 96).

Bütün karmaşık fikirler aslında Locke'ta üç temel prensibin bir araya gelmesiyle oluştuğunu gördük. Bunlarla birlikte karmaşık fikirlerin bir nitelikleri olması gerekir. Plantoculuğa yakınsadığı yer olarak da burası imlenebilir. Bunlar kipler ve töz kavramlarıdır. Aslında bu kavramlar Locke'un katı deneyciliği için gözle görülebilir bir ılımlı rasyonalist bir fikirdir. Bilgiyi sadece deneyin olduğu yerle sınırlamaktan fazlasıdır. İde, deney ilişkisi sadece kendi başına deneyle sınırlandırsaydı, yukarıda da bahsettiğimiz elimizde basit idelerden başka hiçbir şey olmazdı. Locke da bu durumu öngörüp töz ve kip fikrini sunmaktadır. Tabir yerindeyse deneyin elinin kolunun bağlı olduğu yerler vardır. Örneğin nesnenin kendi başınalığı ya da varoluşunu açıklamakta yetersizdir. Bunun için Locke'un bilginin sadece duyu deney yoluyla değil, idelerin kendi aralarındaki ilişkilerinin de olduğunu söylemektedir. Yani bir idenin olması için en az birkaç idenin daha birbirleriyle bağıntı içinde olduğunu söylemek bu durumu açıklayıcı niteliktedir. Bu yüzden töz ve kip fikri Locke'un felsefesinde hiç olmadığı kadar öneme sahiptir.

"Locke felsefesinde bileşik ideler, ideler arasındaki ilişki türlerine aittir. Bu nedenle bileşik ide türleri ideler arasındaki uyuşma ilişkisinin derecesine göre oluşur. Bileşik idelerin sahip olduğu ilişki türlerinden özdeşlik ve başkalık ilişkisi, ideler arasındaki ilişkilerin tam uyuşmasını ifade eder. Özdeşlik ve başkalık ilişkisi, bir idenin kendisinden başka bir şey olmadığını ortaya koyar. Kip bileşik ideleri ise bağıntı ilişkisine aittir. Locke felsefesinde kip bileşik idelerinin zihnin kurduğu bağıntı ilişkisine dayanmasının iki nedeni vardır. Birincisi, kip bileşik idelerinin oluşturulma amacıdır. Amaç, gerçekliğin temsil ettiği bir arada var olan basit idelerin ilişkisine dayanmamaktır. Kip bileşik ideleri, gerçeklikle değil dil ve kurumsal alanın basit idelerin bağıntısıyla ilgilidir. Kip bileşik idelerinin zihnin kurduğu bağıntıyı içermesinin ikinci nedeni de kip bileşik idelerinin gerçek öze değil adsal öze dayanmasıdır." (Atış, 2018: 214)

Basit idelerinde kiplerini zihin oluşturmaktadır. İlgili bölümde de anlattığım üzere basit ideleri algılamanın koşulu direkt olarak duyu organları olduğu için Locke onları deneysel olarak sağlandığını zaten söylemişti. Burada şöyle bir sorun kendini açıkça gösteriyor; bir olgunun, ikinci el olmadan sadece basit idelerle açıklanması o halde olanaksızdır.

Locke bunu öngördüğu için basit idelerin, yalın hallerini tek tek öğrenecek bile hala bilemediğimiz birçok tarafı olduğunu işaret etmiştir. Bir nesnenin bütün basit idelerini tek tek oturup, Locke'a göre bilemeyiz. "Demek ki bilgimiz idelerimizden daha dardır." (Locke, 1992:

339) derken bunu kastetmiştir. Ancak basit idelerin bir araya gelerek birçok bileşik ide üretebildiğimizi yukarıda anlatmıştım. Locke’a göre en güvenilir ideler olsalar bile sadece basit idelerden bir bilgi ağı oluşturmak olanaksızdır. O da bunu şöyle açıklamıştır:

“Yaşamın akışı içinde, açık ve dolaysız tanıtımlara dayanmayan bir şeyi kabul etmek istemeyen kimsenin bu dünyada kuşkusuz olarak bileceği tek şey kısa sürede sönüp gidecektir” (Locke, 1992: 40).

Buradan anlayacağımız üzere demek ki bileşik ya da kompleks idelerimiz olmadan, bilgi üretimimiz her zaman eksiktir ve hafızamızdan da silinip gidecektir. Bu bileşik idenin görevini daha da ön plana çıkarmaktadır. Ayrıca basit idelerin her zaman eksik olması deneysel olmasıyla ilişkilidir. Bu da deneysel ilişki kurduğumuz olguların öğrenimini kağıda iki boyutlu bir resim çizip üç boyutlu olduğuna inanmaktan farklı olmadığı aşıkardır. Bu yüzden aradaki ilişkiyi anlatabilmek için kiplere ihtiyaç vardır. Kipler direkt olarak basit idelerden ziyade bunların birbirleriyle arasındaki ilişkiyi sağlamlaştırmak için vardır. Bu aradaki bağlantıyı konu edinense dildir.

Dil, ideler arasındaki bağlantının ana koşulu olmaktadır. Bu aklımızda şöyle bir soruyu beraberinde getirir. Birbirine benzeyen ideler de dahil benzemeyen ideler arasındaki bağlantı temelde neye dayanır? Yani ben bir gün kurgusal olarak birbirine hiç benzemeyen birçok ideyi bir araya getirip bir bilgi üretirsem, bu idelerin arasındaki bağlantıyı ne oluşturur? Buna Locke’un cevabı *adsal öz* bağlantısı olmuştur. *Adsal öz* konuşma dilinde aynı şeyden bahsetse bile, bütün insanlarda aynı olmadığı açıktır (Locke, 1992: 293).

Demek ki zihnimiz ideleri birer birer bir araya getirirken aynı zamanda onlara kipleri de yüklemektedir. Bu yüzden *adsal öz*lerin gerçekliği ne kadar imlediği bir muallaktır.

İkinci olarak en az kipler kadar önemli olan ve aralarında bağlantı olan “töz” kavramıdır. Özellikle Hume’a kadar bu kavram felsefede yeterli sorgulamayı görmemiş kavram Locke’un da bilgiyi özellikle de bileşik ideleri tanımlarken güvenli limanlarından birisi olmuştur. Doğuştan herhangi ilkenin gelmediğini savunan bir filozof için bunun hesabını vermek yeterince zor olacaktır. Bütün bilginin kaynağının doğuştan gelen niteliklerle olduğunu söyleyen modern felsefenin kurucusu olarak gösterilen Descartes gibi filozoflar için sorun teşkil etmese de deneyciliğin babası gibi yakıştırmalar yapılan Locke için sorun olmuştur.

Bellekte doğuştan ideler yoktur (Locke, 1992: 79). Buradan da anlayacağımız üzere töz kavramı doğuştan gelen bir ide değildir. Ona göre tinsel ve cisim olmak üzere üç ayrı töz vardır. Bunları daha yeryüzüne indirecek şekilde söylersek cismin tözü bedenimizin ve olguların tözüdür. Tinsel tözse özdek-dışı töz olarak anlattığı, düşünen tinin tözüdür. Bu töz düşünme dediğimiz zihnin Locke’ta aktif ve pasif durumlarının her ikisini de kapsar. (Locke, 1992: 193)

Üçüncü töz ise kısaca tanrının tözü olarak adlandıracağımız tözdür. Bunlara ileriki bölümlerde daha ayrıntılı değineceğimiz için bileşik idelerle olan alakasını anlattığımı düşünüyorum.

Kısaca töz Locke'ta maddenin basit idelerinde bulunan kayalar, hayvanlar, insanlar ve tanrı gibi bireysel nesnelere fikirlidir. Kip fikri ise bir elmanın yuvarlak, ekşi olması gibi nitelikleri gibi onlardan bağımsız olarak var olamayacak nesnelere nitelikleridir. Basit de olsa birleşik de olsa Locke'ta bilginin malzemesi her zaman idedir.

1.5. Locke'ta Bilginin Tanımı Dereceleri ve Kapsamı

Buraya kadar Locke'nin felsefesine giriş denebilecek türde bir inceleme yaptık. Özellikle bu başlık altında Locke'un belki de kendine en özgü tarafını tartışacağım. Bu tartışmanın konusu batı felsefesinde hala tartışılmakta olan, her seferinde bir önceki filozofun karşı çıkışlarının ve itirazlarının olduğu ve belki de bilim ve felsefeyi birbirine yakınlaştırdığı kadar tekrar uzaklaştıran bir alan. Daha sonraları da epistemoloji alanında ciddi bir tartışmanın çıkacağı bilgi problemidir. Locke belki de Descartes'la birlikte bu problemi ilk tartışan filozoftur. Bilenle bilinen arasındaki bağlantıya bilgi felsefesi kısa yoldur. Locke gibi filozoflar yarattığı tartışmalarla felsefenin akışına yön vermişlerdir.

Locke *İnsan Anlığı Üzerine Bir Deneme* yapıtının genel olarak bilgi bölümünde bilginin tanımının ne olduğunu tartışmıştır (Locke, 1992: 325). Temelinde bilgi Locke için bilgi: “iki ide arasındaki uyuşmanın ya da uyuşmamanın algılanmasıdır” diyerek aslında bilgiyi nesne ve özne ile ilişki içerisindeyken, bilginin koşulunu özne ile sabitlemiştir. Karmaşık ideler bölümünde de anlattığımız gibi, algılama insan zihninin bir yeteneğidir. İnsan zihni bu iki ideyi algıladıktan sonra iki ide arasındaki bağlantıya göre bilgi üretir.

Uyuşma ve uyuşmama kelimesinden de anlayacağımız üzere, uyuşma bilginin ne olduğunu, uyuşmama ise bilginin ne olmadığını göstermek için anahtar kelimedir. İki idenin uyuşması bir kumaşın bir zemine göre kesilip ona kenar ve köşelerden tam olarak kapsayıcı olması olarak düşünülebilir. Zeminin ölçülerini biliyorsam, bu benim kumaşı kesmemde referansım olacaktır ve tam ona göre bir kumaş kesebilme ihtimalimi artıracaktır. Locke da bilgiyi tam olarak böyle düşünüyordu. Kaldı ki eğer zeminin ölçülerini bilmeden ilk önce kumaşımı kesmem gerekseydi, bunu sezgisel ve ihtimaller dahilinde yapmak zorunda kalırdım. Locke burada felsefi olarak, olasılık kavramını ilk kez epistemolojik olarak kullanmıştır.

İdelerin toplamına bilgi dememiz gerektiğini öneren Locke, bilginin sınırlarını ideler için değil, insanlar için çizmiştir.

“Locke'a göre de insan bilgisi sınırlıdır. İnsan her şeyi bilemez. Ancak Locke açısından insan bilgisinin sınırlı olduğu konusu, insanın sınırlı doğasının sonucu değil epistemolojik bir problemdir. Problem

epistemolojiktir çünkü bilginin kaynağının ne olduğu ve nasıl kullanıldığı ile ilgilidir.” (Atıf, 2018: 207)

Anlaşıyor ki Locke’a göre ideler sınırsızdır. Doğrudan deney yoluyla alınan idelerin bir sınırı yoktur. Çünkü deney sırasında ideler sürekli olarak akış halindedir ve deneyin bir kapasite sorunu yoktur. Düşündüğümüzde uyku halinde değilsek ya da gözlerimiz kapalı veya böyle bir engelimiz yoksa. Gözün sürekli gördüğünden emin oluruz. Ancak gördüğümüz her şeyi bilgi olarak değerlendirmemiz, doğamızı inkâr etmek olurdu. İdeleri toplarken edilgen ve pasif olan zihnimiz aktif şekilde iki ide bağlantı kurmaya çalışırsa, bilgi olmayanı artık göremeyiz. Bu bilme kapasitesini sınırlayan ilk etmendir.

“Rasyonalist felsefe içerisinde, insan, sınırlı varlık olduğu için zihni ve bilgisinin de sınırlı olduğu düşünülür. Sınırsız varlık sadece Tanrı’dır. Rasyonalist felsefede bu kabulden dolayı insan bilgisinin sınırı, epistemolojinin problemi olarak yer bulmaz. Rasyonalist filozoflar için bu durum insanın doğası ile ilgilidir. Locke’a göre de insan bilgisi sınırlıdır. İnsan her şeyi bilemez. Ancak Locke açısından insan bilgisinin sınırlı olduğu konusu, insanın sınırlı doğasının sonucu değil epistemolojik bir problemdir.” (Atıf, 2018: 207).

Bilgimizin kapsamı tamamen yukarıda da belirttiğim gibi karşılaştırma ile ilgilidir. John Locke, bilginin fikir sahibi olmaktan öteye gidemediğini belirtir. Çünkü fikirler olmaksızın, anlamayı engelleyen ilişki ve kimlik için hiçbir fırsat olmayacaktır. Ayrıca bilginin, onların hemfikir olup olmadıklarını algılayabildiğimizden öteye gidemediğini iddia eder. Birinin hemfikir olup olmayacağını bulmak için sezgi, akıl ve duyum kullanmak gerekir. Sonunda bilginin fikirlerden daha dar olduğunu öğreniriz. Ancak fantastik fikirler doğada olmayacak, yani onları anlama ve karşılaştırma imkânı olmayacak ve o zaman o fikrin bilgisini elde etmemiz mümkün olmayacaktır.

Aslında bu okumalarla denemenin asıl amacını görmekteyiz. Locke bilgi ve kesinlik mesafeyi kapatmaya çalışırken diğer yandan da inanç ve sınırı netleştirmektedir. Diğer rasyonalist filozoflar gibi bilgiyi inanca bağlamadan ilerlemekte kararlıdır. Locke için açıkça görünüyor ki bilgi kesinlik gerektirmektedir. Bu yüzden bilginin kapsamı, kesinlik ve inanç arasındaki o muğlak çizgiyi netleştirmek üzere olduğunu açıkça söyleyebiliriz. Yeni dönem filozofları içinde tartışmalı olan bu konu hakkında şu rahatça söylenebilir. Kesinlikten yoksun, tanıtılmalarının bir aşamasında olasılık barındıran olguya inanç demek durumdayız.

Dolayısıyla bu bir bilgi olmayacaktır. Hume’da fazlaca ortaya sereceğimiz bu konu, Hume’un nedensellik fikriyle de örtüşecektir. Demek ki bilgiyle inanç arasında bilginin yetersiz kaldığı keskin bir sınır vardır.

Elbette ki Locke’ta gündelik yargılarımızın da bir anlamı olmalı, çünkü gündelik bilgiler de bizzat yaşamın bilgisidir. Locke bilgiyi “algı” olarak tanımlarken ona göre yargı bir varsayımdır (Locke, 1992: 412) ona göre yargı bilgi eksikliğini karşılar. Yani P’nin doğru bir

önerme olduğunu izah etmek, bu önermenin doğrulunu garanti altına alır. Fakat P yanlış olsaydı, gündelik hayatımızın bilgilerinin de birçok kez yanlış yoldan olsa da doğruyu ifade ettiğini birçok kez deneyimlemiştir. Bundan dolayı P'nin doğru olduğunu varsayabiliriz. Locke bu noktada bilginin kapsamı için daha önce atılmamış bir adım atmıştır.

“Bu yüzden, şimdi ben yalnız olarak şunu yazarken, şu anda milyonlarca kişinin varoluşu yüksek ölçüde olası olmakla birlikte, bunda tam olarak bilgi dediğimiz şeyin kesinliği yoktur; yine de bunun büyük olasılığı benim kuşkumu yok eder ve ben birçok işlerimi, haklı olarak dünyada insanların, hem de benim tanıdığım ve kendileriyle ilişkilerim olan insanların hem de benim tanıdığım ve kendi kendileriyle ilişkilerim olan insanların bulunduğunu kabul ederek yapmak zorundayım. Fakat bu yine de olasılıktır.” (Locke, 1992: 402).

Burada açıkça anlıyoruz ki Locke'ta da tıpkı Descartes ve Berkeley solipsizme bir ivmelenme vardır. Ancak bunun olasılığını düşünmek fikri yokuşa sürmek değil, bilginin kapsamını konuşmak için yaptığı metottur. Bilgiyi garantiye alma isteğinden kaynaklandığı açıktır. O yüzden kesinlikle bilgi dediğimiz o kesinliğe sahip olmayı araştırmıştır. Yani kısaca bir şeyin var olduğunu ancak o gözlemediğimiz zaman bilebiliriz demekten farksızdır.

1.6. John Locke'ta Bilginin Edinimi

Locke'a göre üç bilgi derecesi vardır. Bunlar sırasıyla sezgi, kanıtlama veya ispat ve son olarak duyumdur. Sezgi ona göre başka herhangi bir baskı altında olmadan başka hiçbir şeyim müdahalesi olmadan gerçek fikrin algılanmasıdır. Kanıtlayıcı bilgi de adı üstünde delillerle birlikte insan zihninin müzakeresine bağlı olarak iki ide arasındaki uyuma ya da uyumsuzluk ve son olarak da duyunun bilgisi olan, dış dünyanın duyu organlarıyla algıladığımız iki ide arasındaki uyuma ve uyumsuzluğa dayalı bilgidir (Locke, 1992: 331-332).

Deneyciliğin gerektirdiği ölçüde dış dünya bizim bilgi kaynağımızdır. Dış dünyayla kurulan ilişkilerin tamamının Locke'un felsefesindeki yeri şüphesiz bütün bir metin boyunca anlattığımız haliyle merkeze oturuyor. Bu yüzden de dünyanın belirim mi yoksa beliriş mi olduğu tartışması Locke'un, rasyonalistlerle farkı oluşturan temeldir. Bu yüzden bilgiyi edinme yollarını da bu ölçüde, rasyonalistlere karşı tutarlı olacak şekilde felsefesini temellendirmiştir. Üç ana unsurdu bilginin edinebileceğini söyleyen Locke sezginin iki ide arasındaki özdeşlik başkalık ilişkisini kurduğunu garanti eder.

“Birincisi özdeşlik ve başkalık yönünden uyuma ya da uyumaması üzerine sezgisel bilginin kapsamı idelerimizin kendilerinin kapsamı kadardır.” (Locke, 1992: 341).

Anlattığı üzere de sezgi insan anlığının bilgiyi edinirken var olan olguların arasındaki bağlantıyı kurar ya da ayırır bu zihnin ilksel edimlerinden birisidir. Açıktır ki Locke'a göre

sezgi zihnin bir yeteneğidir. Zihin insan anlığı bakımından sınırlıdır ve kapsamında dış dünyadaki idelerin tamamını mutlak suretle asla bilemez.

İkinci olarak tanıtlama ya da ispat yöntemi ispat yöntemi iki ide arasındaki uyuşmaya ve delile dayalı olduğu için iki ide arasında eğer onların birlikteliğini ya uyuşmazlığını garantileyecek bir şey yoksa ilişki kuramaz. Diğer bir deyişle Q'nun doğruluğu P ile arasındaki ilişkiden çıkarırken, P, Q ile uyuşma ya da uyuşmamazlık göstermiyorsa tanıtlama yöntemi de mutlak suretle bilgi üretmez. Dolayısıyla tanıtlama yöntemi de dış dünyayla kurulan ilişkide sınırlı ve kapsamı idelerden daha dardır.

Üçüncü olarak duyuşsal bilgi, Locke duyuşsal bilgiyi diğerlerinden daha az kapsamlı ve daha dar olarak nitelendirir. Yalın ideleri deneyimleyen duyu organlarımız olguların var oluşlarındaki asıl sebebi ya da ilişkiyi sentez halinde gerçekleştiremediği için iki ide arasındaki ilişkiyi anlamakta ve kullanmakta yetersizdir. “Duyuşsal bilgi öteki ikisinden daha dardır. Şeylerin duyuşlarımız karşısındaki edimsel varoluşundan öteye geçemediğinden ötekilerin ikisinden de daha dardır.” Bu yüzden de Locke onu diğer iki yetenek olan sezgi ve kanıtlama yönteminden daha dar olarak nitelendirmiştir (Locke, 1992: 339).

Bu üç yeteneğin ayrı ayrı ve birlikteliğinden hemhal olan duruma bilgi diyebiliriz. Tabii ki bütün bilgiyi duylara bağlayan ve zihnin öncen beyaz bir kâğıt olduğunu söyleyen Locke için bilgi, duyu deneyimden ve zihnin algılamasından gelmektedir. İç ve dış duyum mekanizmaları Locke için bilgi üretmenin tek ve doğru yöntemi. Doğru yöntemi diye belirtmekte yarar var, Locke bu görüşün karşıtını savunanları delilik kisvesi altında suçlama noktasına kadar gitmiştir. Tek doğru yöntemin sadece zihin olduğunu, bedeninin sadece zihni taşımak için bir aracı, bir makine olduğunu söyleyen filozofların Locke için kehanetlerden ya da büyücülerden bir farkı yoktur. Bilimsel kesinliğin sadece duyu organlarının çalışması ve bu sırada zihnin o konu üzerinde aktif olarak inceleme yapması gerekmektedir. Bu bizi yanılsa da bilginin yanlışlığı, doğru bilginin ortaya çıkmasında yardımcı olacaktır. Locke bile duyu deneyimi sırasında edilgen zihnin sadece, etrafında akan ideleri almasından bir bilgi çıkmayacağını açıkça söylediğini yukarıda ifade de etmiştik. Aynı şekilde “mükemmel tanrı” gibi fikirlerin bilginin kesinliğiyle alakası yoktur. Locke tanrıyı reddetmez ancak tanrı bizim duyu deneyimimiz ya da zihnimizin soruşturmalarında aktif rol almayacaktır. Çünkü tanrı biz bir ideyi deneyimlerken tanrı gerçekçi bir ifadeyle bize kahve tadında bir süt ya da ata benzeyen bir fil deneyimlenmeyecektir. Bu böyle olsaydı bile mükemmel yaratılışa sahip tanrı sadece bizi yanıltabilirdi. Diğer herkesin fikri hala geçerli olacaktır. Hal böyleyken, bilgiyi daha sağlam bir zemine indirip, sadece rasyonellerin ileri sürdüğü üzere zihin ve bedeninin birlikteliğini yine akli kullanarak bölmemiştir. O sadece kipler ve tözler arasındaki farkı göstermiştir. Bu fark ilgili

bölümde de bahsettiğimiz üzere adlandırma ve iki farklı idenin birbiriyle olan özdeşlik ve başkalık ilişkisi üzerine kuruludur.

Kısaca Locke bilginin edinme yolunu duyu deneyimlerinin algıladığı iki ide arasındaki sezgi yolu, tanıtlama yolu ve zihnin diğer ikisi gibi aktif çalıştığı duyumsamaya atfetmiştir.

1.6.1. Bilgi Türleri

Locke'a göre bilginin oluşumu için, basit ideler, daha sonra da basit idelerin birleşmesinden doğan bileşik ideler dışında gerekli olan üçüncü bir ilkedan daha söz edilebilir. Bu da ideler arasındaki ilişkinin "algısıdır. Bu algının gerçekleşmesi sadece bilgiyi değil, bilginin türlerini de oluşturur. Locke'a bilgi türleri, algılama şekline göre belirlenmektedir. Böylece ideler arasındaki dört ilişki türünün algısı sezgi, akıl ve duyu ile elde edilme şekillerine göre, Locke felsefesinde bilgi türlerini oluştururlar.

1.6.2. Sezgisel Bilgi

Sezgisel bilgi, iki basit veya bileşik ide arasındaki uyuşma ve uyuşmama ilişkisinin doğrudan kavranmasından oluşan bilgi türüdür. Fakat isminden de anlaşılacağı üzere sezgiye dayalı bu bilgi iki ide arasındaki uzaklık ya da yakınlık ilişkisinden daha farklı bir bilgi türüdür. Herhangi bir delile dayanmadan iki farklı idenin, başka hiçbir aracılığı olmaksızın algılanır. Kanıtlamaya dayanmayan bu bilgi türü Locke'a göre gözün ışığı doğrudan görmesi gibidir.

Çünkü bunda zihin kanıtlama ya da inceleme sıkıntısına katlanmadan, doğruyu gözün ışığı algılaması gibi, yalnızca ona yönelmekle algılar. Zihin akın kara olmadığını, bir dairenin üçgen olmadığını için ikiden büyük ve ikiyle birin toplamına eşit olduğunu böyle algılar. Zihin bu tür doğruları basit sezgiyle, bu ideleri birlikte ilk gördüğünde, başka ide araya girmeden algılar: bu türden her bilgi, insan sınırlılığının yeteneği içinde bulunan en açık ve en güvenilir bilgidir. Bütün bilgilerimizin bütün güvenilirlik ve apaçıklığı bu sezgiye bağlıdır. (Locke ,1992: 331).

Locke'a göre bu fikir ideler hakkında temel bir prensibi ortaya koyar. Bir şeyin kendisi dışında başka bir şey olamayacağını veren özdeşlik ve başkalık ilişkisinden oluşmuş önermeleri sezgisel bilginin örneği olarak kabul eder (Locke, 1992: 331). Böylece zihin, bileşik ve soyut ide yapmadan önce ideyi tanıma ihtiyacı vardır.

1.6.3. Tanıtlamalı Bilgi

Locke'un kesin bilgi arayışındaki en önemli bilgi türü olan tanıtlamalı bilgi duyu organlarının doğrudan algılayamadıkları bilgi türüdür. Bunun için idelerin birbirleriyle ilişkilerinde bağlantı hususu kurulmaktadır. Örneğin bir taşın havandan sürekli bırakılmasıyla taşın sürekli dik açıdan yere düşmesi tek başına bir ide değildir. Bu örneğin milyon kez tekrar etsek bile taşın düşeceği fikri zihnin müdahalesidir. Araya mekân ve zamanı önceleyen bir

zorunlu bağlantı yerleştirir. Zaten ileride de anlatılacağı gibi bunu Hume keşfediş nedensellik ilkesince bu durumu eleştirmiştir.

Uyuşma ve uyuşmadan bilgimiz Locke'a göre delile dayanır. Buradaki delil zorunlu olarak vargıya ulaşmamıza sebep olacaktır fakat bu aradaki sebep Locke'a göre tamamen sezgiden ileri gelir.

“Aklın tanıtlamalı bilgide attığı her adımda bir sonraki aracı ide ile aramaya çalıştığı uyum ya da uyumsuzluğun sezgisel bilgisi vardır. Böyle olmasaydı delile ihtiyaç duyulmazdı. Böyle bir uyum ya da uyumsuzluğun algısı olmadan bilgi üretilemez. Bu, kendi başına algılansa sezgisel bilgi olur; kendi başına algılanmazsa ya da uyumsuzluğu gösterecek bir aracı ideye ihtiyaç vardır.” (Locke, 1992: 325).

Tanıtlamalı bilginin içerisinde doğrudan sezgi olmak zorundadır. Bu bilgi türüne doğal olarak dolaylı bir müdahale eden sezgisel bir hafızaya dayanmaktadır. Bu sezgisel hafıza da matematikte olduğu gibi algoritmik bir hesabını yaparken bir sonraki sayının ne olacağını bilmeden aklımızın bize buyurduğu tanıtlamadır. Fakat bu bilgi bizde doğrudan olmadığı gibi aynı zamanda doğuştan da gelemez. Locke'a göre bunlar duyu organlarımızla elde ettiğimiz yaşam boyu tecrübeye dayanmaktadır.

1.7. İdeler ve Sözcükler Arasındaki Bağlantı ve Locke'ta Dil Felsefesine Bakış

Locke temel eseri olan *İnsan Anlığı Üzerine Bir Deneme* yapıtının III. Bölümü tamamen dil ve sözcüklere ayırmıştır. Dilin ve sözcüklerin özellikle karşılıklı veya bireysel olarak yaşamımızda etkin bir rol oynadığına dikkat çekip, dilin doğallığını ve yapaylığını imlemiş, III. Bölümde sadece bunu tartışmıştır (Locke, 1992: 258).

Özellikle bu bölümde dilin kötüye kullanılmasını eleştirmiş, bununla mücadeleye ayırmış, doğruluğunu sorgulamış ve kendince bir yol çizmiştir. Özellikle iletişimin birinci koşulu olarak görülen dilin yanlış kullanımıyla bilgi ve kesinliğin önüne bariyer konduğunu inanır. Dilin nereden geldiğine ve bilgi ve kesinliğin önündeki engeli/bariyeri kaldırmanın yolunu arayıp bu sorunlardan kaçınmak için tavsiyelerde bulunmuştur (Locke, 1992: 266).

Dil ve bilgi bağıntısını inceleyen Locke sözcüklerin, idelerin imi olduğunu sözcük neyi işaret ediyorsa onu imlediğini söyler. Ona göre özel adlar, tikel şeyleri belirtirken, genel adlar bir sınıfı veya kategorisini işaret eder. Genel adlar, kendi başlarına kullandıklarında ona göre soyut kelimelerdir. Çünkü genel bir idenin fikri, doğal olarak soyut olmak zorundadır. Birer birer soyut ideler de fikirsel olarak bir şeyin tözüne işaret etmektedir (Locke, 1992: 266-269).

Buraya kadar kelimelerin işaret ettiği şeylerin, birer birer ve genel terimlerle konuşmanın ne olduğunu Locke'ta görebiliyoruz. Aslında bu fikir çok eskilerden bu yana tartışılmış bir nominalizmin fikrine yakındır. Eğer ben tek başına bir kedi idesini düşünmeye başlarsam aklıma yaratıcılığım da bağlı olarak tanıdık bir kedi sureti gelmez. Locke da buna

dikkat çekerek genel idelerin aslında işaretleri ne denli doğrudur tartışmalıdır. Bu yüzden felsefesiyle de örtüşen bir dil fikridir. Tikel idelerin, genel idelerden arındırılması gerekir. Kaldı ki her şeyinde ona göre her şeyin tikel idelerden oluşması da olanaksızdır. Çünkü biz yolda gördüğümüz bir kediyeye, şu cinse ait, renkleri genelde şöyle olur ya da bu kediler çevik olurlar demek bizi yanıltacaktır. Hala kediler hakkında konuşup “o” kedi hakkında konuşmadığımızı Locke ’ta keşfetmiştir. Çünkü diğerlerinin aksine o kedi diğerleri gibi çevik olmayabilir. Çevik olup rengi üzerinde taşımayabilir. Her şeyi anlattıktan sonra dişlerinden biri düşmüş bir kedi olabilir. Bu da onu hala bir kedi yapmaz. Ama o kedi yapabilir. Bizim ona “o kedi” dememiz için kedinin tikel varlığı hakkında bilgi edinmemiz ve onu daha önce deneyimleyip, kedinin varlığından haberdar olup onu, “o kedi” yapan bütün detaylara hâkim olmamız gerekir.

Aynı problemi insanlar üzerine uyguladığımızda da bu görülecektir. Türkler pratik zekalıdır dediğimde, bütün Türklere bunu atfedebilirim ancak geneli hakkında konuşmam bu konuda beni yanıltacaktır. İddia mı Türkiye’de doğanlar pratik zekalıdır deseydim bile hala bu ülkenin coğrafik özelliklerine ilişkin bir şeyden bahsediyorum gibi gözükabilir ve tikellere hakkında konuşmam iyice zorlaşır. Bu yüzden Locke’un da dediği gibi;

“Her şeyin tikeli olması olanaksızdır. (...) insanların gördüğü her kuş ya da hayvan, duyulan, etkileyen her ağaç ve bitki en kapsamlı anlıkta bile yer bulamaz” (Locke, 1992: 266).

Kelimelerin her şeyden önce söyleyen kişinin aklındaki idelere çağrışımında bulunmak olsa da Locke için kelimeler aslında iki benzemez şeye kapalı ya da dolaylı yoldan gönderme yapar (Locke, 1992: 226). Birincil olarak bir insanın sözlerinin, diğer insanlara mutual şekilde ilişki kurduğunda, kelimeler, idelere gönderme yapar. Çıkardığım anlamlı sesler dolayısıyla diğer insanların zihninde genel ya da tikel bir ide belirir. Örneğin ben, X kişisine kulağına ilişecek şekilde “kahve” dediysem karşımdaki X kişisi de bunu hala duyabiliyorsa, sıcak ya da soğuk içilebilecek bir içeceğin idesinin gelmesini isterim. Eğer başka türlü olsaydı temel iletişim aracımız olan dilin kullanımı imkânsız olurdu. Bu aslında bir ideyle başkasının zihnine seslenmekten farksızdır.

İkincil olarak da kahve dediğimde herkesin aklında neyin canlandığından emin olmak isterim. Ben, X kişisine “kahve” derken aslında sadece kahvenin ne olduğunu değil, aynı zamanda birçok şey istiyor olabilirim. Sadece “kahve” idesini kastetmiş olmam yine sınırlı bir fikir olurdu. Ona belki kahve yapmasını ya da kahvesini almasını ya da kahve kupası düşecekken, kupayı daha sağlam bir yere koymasını ya da tutmasını kastediyor olabilirim. Bunların dışında hala kahve idesinden de bahsediyor olabilirim. Gözüküyor ki gerçekten de kelimeleri mutual şekillerde kullandığımızda fikir olarak, iki farklı yoldan gizli bir şekilde

başkasının zihnine sesleniyorum. Locke için bu iki yol şüphelidir. Ekseriyetle ikinci dolaylı anlamının ilginç ve şüpheli bir bilgi olduğunu düşünür (Locke, 1992: 305-308).

Bu konuyu ve özellikle konuşurken kullandığımız kelimelerin referanslarını inceledikten sonra Locke, ideler ve sözcükler arasındaki bağlantıyı incelemeye devam eder: basit ideler kullanılan sözcükler kipler için kullanılan sözcükler ve tözler için kullanılan sözcükler, yalnızca bir ifade barındırır. Örneğin vanilyanın koku idesi için, sadece duyu organlarının çalışmasından bir ide doğar ve bu ide de basit olarak sözcükle ifade edilebilir: “ikinci basit idelerin ve kiplerin adları her zaman hem gerçek hem de adsal özümler” yani basit idelerin adları işaret ettiği şeyi ifade eder. Yukarıda verdiğimiz örnek gibi. Ya da yuvarlaklık içerisinde kendi var oluşunu işaret eden bir addır.

Her şeyin idesi olduğu gibi, dilde bazı kendi başına anlamları olmayan sözcüklerinde ideleri olduğunu söylüyor. Bu incelemeyi, bağlaçlar bölümünde ele alıyor. Tek başlarına bir anlamı olmasa da kelimeler arasında ilişki ve anlam kuran bu sözcükler konuşma ve yazı dilinde anlamları birbirine yaklaştırmak gibi bir önemi vardır. Örneğin “Volvo hem konforludur hem de güvenli” kelimesini ele alalım Volvo kelimesi benim için bir otomobil markasını işaret eder. Konforlu ve güvenli olması da buradaki “hem... hem de” sözcüğü otomobil markasının üzerine farklı bir anlam yükler. “Volvo” ile konforlu ve güvenli olması bakımından ona ait olan bir özelliği öne çıkarmamı sağlamıştır.

Bunlar var oluş bakımından olmasa da kaldı ki var oluş bakımından da örnekler verilebilir.- dil bakımından bir anlam ifade etmektedir. “Volvo” markasıyla ilgili olarak farklı bir bağlantı ettiğimi ve bunların belirli sebepler yüzünden bağlantılı olduğumu ifade eder. Locke bunu şöyle ifade etmiştir: “adlar arasındaki bu ayrım bize idelerimizin de ayrımını gösterir; çünkü bunları iyi incelersek basit idelerimizin hepsinin somut adları olduğu gibi soyut adları da vardır” (Locke, 1992: 300).

Locke, bu bölümün ardından, insanların dili yanlış kullanıldığını ve özellikle beşerî bilimlerin üzere, felsefe ve siyaset dahil, doğa bilimlerini de sayarak; bu alanlardaki tartışmaları karıştırmaktadır. Bu tartışmaların karşması sonucunda da büyük bir problemi görmeme ya da küçük bir problemin içerisinde çok uzun tartışmalar geçirildiğini söylemektedir. Özellikle bu tartışmalar dili yanlış kullanarak, konu neyse, o konunun özünü kaçırmaya sebep olacağını söylemiştir (Locke, 1992: 310).

Locke bu sorunlara yol açan birçok örnek bu durumu yeterince açıklamıştır. Dilin farklı sebeplerden dolayı kafa karışıklığına ve yanlış anlaşılmalara yol açabileceğini düşünüyordu. Kelimelerin anlamları Platon’un dediğinden farklı olarak doğal değil tam aksine yapay olduğunu, yani üretilmiş olduğunu düşünüyordu. Bu yapaylık da bizim dilimizi kullanma

biçimimize göre çoğu zaman keyfidir. Dilin keyfiligi anlamı ortadan kaldırmak için bile yeterli sebepken. Hangi kelimenin hangi anlama geldiğini kestirmek neredeyse imkânsız hale gelebilir. Bu daha çok şakalarda ve nüktelerde gözlemlenebilir. Bize komik gelenin anlamsız olması çok açıktır.

Eğer Locke'un deneyciliğini göz önünde bulundurursak, tıpkı Locke gibi düşünürsek iki ideyi uyuşma ve uyuşmama durumunu da göz önünde bulundurarak; zaten bizim için zor olan iki idenin bir aradalığı dilde iyice karmaşık hale dönüşür. Bebeklikten itibaren bir kelimenin ne anlama geldiğini, yanlış öğrenmiş birisi ya da tamamen toplum tarafından yanlış anlaşılma sonucu bütün bir topluluğun yanlış öğrenmesi giderek işleri karıştıracaktır. Doğru ideye sahip olup yanlış sözcükleri de kullanmak idenin varlığını açıkça ıskalamak olacaktır. Bu sözcüklerin değil, insanın keyfiliginden doğan bir durum olduğu için de gerçekçi doğru bir konuşmayı yapmak olanaksız olacaktır.

Somut ideler bu konuda sıkıntılı, soyut ideler ise çok daha sıkıntılı olacaktır. Örneğin "demokrasi" sözcüğünü öğrenen küçük bir çocuk "demokrasi"nin ne olduğunu farklı deneyimlerle gözlemleyecektir. Fakat "demokrasi" ne olduğunu ve nasıl işlediğini hakkında doğru bir pratik edinmesi senelerini alacaktır.

Buna ek olarak insanlar sözcükleri çoğunlukla tutarsız şekilde kullanırlar. Gerçek anlamlarından saparak, hiç olmadığı haliyle kullanacaklardır. İşte Locke'un da anlatmak istediği şey tam olarak budur. Bizler tabir yerindeyse deneyimlerimizin doğrultusunda dili kullanmazsak, dil bizi gerçekten çok uzaklara bırakacaktır. Çünkü hakiki tek iletişim aracımız olan ve tabii ki en çok kullandığımız aralarında birinci sırada olan dil bütün anlamlardan, anlam da idelerden yoksun kalacaktır. Dış dünyadaki nesnelere çözümlemek gizlice ve yanlış şekillerde kullanıldığında Locke'a göre başımıza gelen bu olacaktır. Deneyimimizin bir önemi olmayacaktır. Çünkü o deneyimi öğrenek de mutual şekilde aktaramayız. Bu doğrultuda dış dünyanın neye benzediğini asla tanımlayamayız, birçok bilim işlevsiz hale gelecektir.

1.7. John Locke'un Rasyonalist Programa Eleştirisinde Dilin Rolü

Tanrının varlığı dahil olmak üzere bütün bilginin deneyimden geldiğini öne süren Locke, Descartes'ın akılcı felsefesine taban tabana karşı çıkar. Locke'un akılcı felsefeye yönelttiği başlıca eleştiri ise zihne doğuştan ve çakılı şekilde geldiği öne sürülen birincil kavramlar ve özniteliklerin reddini içerir. Genel kabulün doğuştan gelen ilkeler olduğunu kabul eden Locke, ünlü eseri olan *İnsan Anlığı Üzerine Bir Deneme*'de bunu sıklıkla ifade eder. Locke yapıtın birinci kitabında doğuştan gelen ilkeler varsayımının genel kabul yanılmasıyla dayandığına işaret etmektedir. Örneğin Locke'a göre, "bir şey neyse odur" ya da "aynı şeyin hem olması

hem de olmaması olanaksızdır” gibi önermeler sanılanın aksine genel olarak onaylanan evrensel doğrulardan değildir.

“Bir kavramın zihne kazılmış olduğunu, fakat aynı zamanda zihnin onu bilmediğini ve onun henüz ayırımına varmadığını söylemek, bu izlenimi yok saymak demektir. Zihnin hiçbir zaman bilmediği ve hiçbir zaman bilincine varmadığı hiçbir önermenin zihinde bulunduğu söylenemez.” (Locke, 2013: 73)

Bu gibi çıkarımların tamamı Locke için deneyim yoluyla öğrendiğimiz bilgilerin farklı bir tekrarından başka bir şey değildir. Bu tür yaygın kanıların temeline dayandırılan, “[b]unlar bize tanrı tarafından verilen yetilerdir” savına da karşı çıkar. Tanrı bütün insanlara ayırım gözetmeksizin bu yetileri vereceği için, aptalların ve budalaların olduğu ayrıca yine deneyimsiz olan çocukların da bulunduğu grubun tamamı bu yetilere sahip olmak zorundalardır. İnsan zihninin bu yetilere sahip olduğu ancak akıllı doğru ve dikkatli kullananların kavrayacağı fikrine de karşı çıkar. Eğer akıl bizi yanıltmayacak doğru bilginin kaynağı ise o halde aklın doğru veya yanlış kullanımı yoktur. Çünkü o bilgilerin tamamı yine akıl tarafından temin edilmektedir. O halde akıl yanıltıcı olmaktan daha çok doğru vargıları bizlere öğretecektir. Dolayısıyla yanlış vargıların da yine doğuştan gelmesi gerekecektir.

Bu araştırmalar sonucunda örtük bile olsa akıl Locke için doğuştan herhangi bir bilgi ya da kavram getirmemektedir. Zihin Locke’a göre deneyimle doldurulan beyaz bir kağıt gibidir. Locke “[d]oğuştan doğrular varsa doğuştan düşünceler de olmalıdır” önermesine karşı çıkararak, burada gerçeklikle düşüncenin özdeşleştirildiğini öznenin doğruluğunun ona uygun bir düşünceyle aynı şey olduğu hâlde, nesnenin doğruluğunun bizzat düşünce değil de üzerine düşünülen şey olduğunu belirtir ve bunların ışığında böyle bir durumun söz konusu olmayacağını sonucuna varmıştır.

Her iki programda da tanrı idesinin doğuştan mı yoksa deneyim yoluyla mı edinildiği can alıcı bir sorudur. Çünkü tanrı öncesiz ve sonrası gibi deneyimi görece daha zor olan mantık ve matematik gibi konu alanlarından daha soyut bir kavramdır. Tanrı idesi ona göre tıpkı diğer idelerin kaynak gibi deneyimin kendisinden gelmektedir.

Bilginin doğuştan geldiğini savunan Descartes üçüncü meditasyonda sonsuz ve mükemmel bir varlık olarak Tanrı fikri üzerinden Tanrı’nın varlığına dair *a priori* nitelikli bir kanıtlama önerir. Sınırlı deneyimlerimiz üzerinden sınırsız bir tanrının anlaşılmayacağını öne süren Descartes, bir dizi kanıtlamadan sonra tanrı fikrinin diğer nesnel cisimler gibi olmadığını, hiçbiri değilse de sadece tanrı fikrinin bile doğuştan geldiğini öne sürer (Descartes, 2017: 63). Diğer taraftan Locke’a göre, Descartes’ın kavradığı biçimde Tanrı idesi herkes için tek ve aynı şekilde kapsayıcı olsaydı, herkesin aklındaki tanrı idesi farklı coğrafyalar ya da farklı dilleri konuşan gruplarda da aynı olmak zorunda kalacaktır. Oysa farklı coğrafyalarda farklı din ve

tanrı inançları görülebilmektedir. Bu çıkarımlar ışığında Locke, Tanrı idesinin zorunlu şekilde doğuştan değil, geleneksel deneyim süreçlerimizin farklılığından ileri geldiği savını öne sürer.

“Farklı insanlarda Tanrı idesi değişiktir. İnsanların zihinlerine kazılmış herhangi bir ide olsaydı, bunun, insana kulluğunu ve ödevini unutturmamak için, Tanrı kendi yapıtına imzasını atmış gibi, onun yaratıcısının kavramı olmasını ve insan bilgisinin ilk örnekleri olarak ortaya çıkmasını beklemeye hakkımız olduğunu kabul ediyorum. Fakat çocuklarda böyle bir idenin ortaya çıkması ne kadar zaman alır? Onu bulduğumuz zaman da bu, gerçek Tann’yı temsil etmekten çok öğretmenin düşüncesine ve kavramına benzemez mi? Çocukları edindikleri bilgiye ulaştırılan ilerlemeyi gözlemleyen kimse, onların ilk ve en yakından ilişki kurdukları nesnelere, anlıklarında ilk izlenimleri yapan şeyler olduğunu düşünecek ve başka bir izlenimin belirtisini bulamayacaktır. Çocukların, yalnızca daha değişik duyulur nesnelere karşılaşmak, onların idelerini belleklerinde tutmak, onları birleştirme ve genişletme yeteneğini edinmek ve onla bir araya getirme yollarını öğrenmekle, düşüncelerinin kendiliğinden nasıl genişlediğini saptamak kolaydır.” (Locke, 2013: 93).

Bu açıklamadan çıkarım olarak, deneyim aynı olsa bile farklı insan gruplarının ya da birer birer insanların aynı tanrı idesine inanmadığı açıktır. Töz, öz gibi soyut kavramların da tanrı idesi gibi çeşitliliğinin olduğunu düşünür. Locke, arı bir tözün düşünülmesinin zorluğuna dikkat çeker. Çünkü bu tür tözler dayanaksız şekilde insan zihninin deneyimi dışındadır. Deneyim alanın dışına müdahale edilen bu durumda Tanrı idesi gibi ideler vardır ancak bu idelerin kavranması Locke’a göre kolay değildir.

“Öyle ki, birisi arı töz genel kavramıyla ilgili olarak zihnini yoklasa, genellikle ilinekle adı verilen basit ideleri üretebilen birtakım niteliklerin taşıyıcısı varsayılan ve ne tür bir şey olduğunu kendinin de bilmediği dayanak idesinden başka bir şey bulamaz.” (Locke, 2013: 203).

Dolayısıyla tanrı idesine ne türden *dayanaklı* ya da *dayanaksız* idelerin sebep olduğunu işaret etmek oldukça zordur. Bunları idelerin tek tek incelenmesinden sonra keşfedebiliriz. Doğuştancı programda tanrının varlığının ön-kabulü fikrine karşı çıkan Locke, idelerin deneyimlenmesinin ve belki de bunun sonsuz kere türetilmesinden ileri geldiğini ifade eder (Locke, 2013: 217). Bu halde dönemin yaygın görüşünden ziyade, tanrı idesinin varoluşunun da deneyimden geldiğini söyleyen Locke, doğuştan bilgiler fikrine tamamen karşı çıkar. O halde Locke için tanrı idesi doğrudan ya da örtük bir hali ona göre doğuştan gelemez.

Bunların ışığında ide, her ne kadar deneyimlenmemiş olsa da doğuştan geliyorsa, doğuştan gelen idelerin de bir kaynağı olmak zorundadır. Yukarıda bahsedilen “bir şey neyse odur” türünde önermelere önceleyen idelerdir. Bunların genel kamı olduğunu tekrarlayan Locke, bu tür önermeleri gülünç bulur ve bunları hayatı boyunca duymayan insanların da bulunduğunu ileri sürer. Ona göre bellekte bulunan herhangi bir doğuştan ide olamaz, eğer hatırlama yoluyla bu idelerimiz geri gelseydi, zihnin hiçbir zaman algılamamış olduğu deneyim dünyamıza girmemiş olan bir ide bizim için bir bilgi değildir.

Locke'un bu karşı çıkışlarının tamamını örneklendirecek olursak, bir p argümanımızın olduğunu düşünebiliriz.

- a. Her insan p 'ye inanır.
- b. Herkes p olduğuna inanıyorsa, o halde p 'nin bilgisi doğustandır.
- c. O halde p bilgisi doğustandır.

Bu akıl yürütme Locke için geçerli değildir. Locke için her iki öncül de bariz şekilde yanlıştır. Örnekten yola çıkarak, bütün insanları kapsayan bir argüman olmadığını kanıtlamak Locke'un epistemolojisi dahilinde incelendiğinde, her insanın p deneyimi farklı olabilir. Locke'un deneyciliği çerçevesinde değerlendirdiğimizde $P=$ "Tanrı vardır" örneği üzerinden yola çıkalım. Bu doğrultuda dünyada yaşayan her insanın "tanrı vardır" argümanına katılması olanaksızdır. Tanrı idesinin farklı olduğu coğrafyalar olduğu zaten söylemiştik. Ayrıca tanrı fikrine inanmayan insanlar olduğunu da bilmekteyiz. Bu, aklın çelişmezlik yasasının ihlali olduğu için doğuştan çeşitli bilgiler geldiğini savunan filozoflar için Locke'un getirdiği temel eleştirilerinden birisidir.

Bununla birlikte ikinci öncülde Locke'un argümanı kapsamında yanlış olacaktır. İkinci öncülün kapsamı çok büyüktür ve bu kapsam nedeniyle doğuştan gelen bilgilerin her insanda olmadığını açıkça gösterebiliriz. Bu öncülü matematik ve geometri gibi alanlara uyguladığımızda milyonlarca farklı aksiyomun doğuştan geldiğini öne sürmek olacaktır. Bu Locke için çok iddialı bir argümandır (Locke, 2013: 72).

Locke'un doğuştan gelen bilgi eleştirisi bir ikilem biçimine sokulabilir. Doğuştan gelen bilgi, ya doğduğumuzda farkında olduğumuz bir şeydir ya da ancak üzerinde düşündükten (*reflection*) sonra farkına vardığımız bir şeydir. Locke, doğuştan gelen bilginin farkında değilsek, onu bildiğimizi söyleyemeyeceğimizi savunur. Ancak "doğuştan gelen" bilginin üzerine düşündükten sonra farkına varırsak, o zaman "doğuştan gelen" bilgi sadece onu bilme kapasitesine sahip olduğumuz anlamına gelir. Ancak bu durumda, tüm bilgi doğuştan olacaktır ki bu, rasyonalistin tipik olarak iddia etmek istediği şey değildir (Locke, 2013: 71).

Aynı savunmayı dil ve dilin rolü için de yapan Locke dili, düşünceden kopuk ya da farklı bir noktada görmez. Locke'a göre sözcükler de tıpkı bilgimizin kaynağı gibi deneyimlerimizden ürettiğimiz ya da türettiğimiz olgulardır (Locke, 2013: 285). Sözcükler doğadaki olguların yerlerini tutmak için anlık tarafından üretilmiş, bilgi taşıma ve paylaşma araçlarıdır. Dolayısıyla dilde ifade edilen bir olgunun başkasında da aynı deneyimi imlemesi zorunlu bir koşuldur. Locke'a ortak bir dilde ifade edilen ifade ya da durum başka kişide de aynı deneyimi aklına getirecektir. Örnek olarak, altın maddesinin parlaklığı ve sarılığı başka tavus kuşunun kuyruğunda görüldüğünde altın sarısı diye adlandırılması buradan ileri

gelmektedir. Bu türde genel deneyimlerin ortak bir şekilde işaret edilmesi Locke'a göre sürpriz değildir. Bu deneyimler birçok kez tekrarlandığı için genel bir kültür deneyimi haline de girebilir. Deneyimden ve dil ilişkisinden yola çıkarsak Locke için genel deneyimler ve ikincil yani kişinin kendi deneyiminden ileri gelen imlemeler vardır. Altın renginin deneyimi aynı olabilir fakat onu ikincil bir deneyim olarak başka şekilde ifade edebileceğimiz yerler vardır.

“İkincisi, şeylerin gerçekliğiyle. İkincisi, insanların yalnızca kendi imgelemlerindeki şeylerden değil, ancak gerçekteki şeylerden söz ettikleri düşünülebileceğine göre, konuşanlar genellikle sözcüklerin gerçekteki şeylerin yerini tuttuğunu varsayarlar. Fakat birincisinin belki de yalnızca yalın ide ve kiplerle ilgili olmasına karşın, bu özellikle cisimler ve adlarıyla ilgili olduğu için, sözcüklerin bu iki değişik uygulanış biçimlerinden, karmaşık kiplerin, özellikle de cisimlerin, adlarını ele aldığımız zaman daha geniş biçimde söz edeceğiz; yine de burada, sözcüklere zihinlerimizdeki idelerden başka herhangi bir şeyin yerini tuttuğumuz zaman, bunun sözcüklerin kullanımını saptıracağını ve imlemlerine kaçınılmaz bir karanlık ve bulanıklık getireceğini söylemek isterim” (Locke, 2017: 289).

Dolayısıyla Locke için dil bir radyo programcısının yaptığına benzemektedir. İfade edilen anlam Locke için doğru ve doğrudan anlamdır. Bu dil ve düşünce arasındaki eksikliği giderecek yegane savlama (Locke, 2017:289-290). Ona göre sözcükler sürekli olarak işaretsiz kullanılmaktadır. Bir radyo programcısının size doğrudan ve hiç görmediğiniz şekilde bir haberi sunması gibidir. Siz aklınıza gelen haliyle onun dilinden çıkan sözcükleri hayal eder ve doğru haliyle kurabilirsiniz. Eğer herkes aynı şekilde basit ideleri kendi deneyimlerinden yola çıkarak deneyimlediyse ona göre o radyo programcısını herkes anlayacaktır. Dil ve düşünce arasındaki bu durumu özetlemek için başka bir yöntem olarak, eğer ben bir kişinin okuduğu ve anladığı dilde tahtaya bir “elma” yazarsam kişi benim elmadan bahsettiğimi anlayacaktır. Hatta ona bir çağrışımında bulunmasını istersem, Apple firmasını, Newton'un meşhur elma hikayesini ya da Adem ve Havva arasında geçen hikayeyi çağrıştıracak bir zemin hazırlamış olabilirim bu Locke'a göre hangi koşul ve şartlarda söylediğim önemlidir. Dil de tıpkı diğer bilgilerim gibi Locke'a göre deneyimle elde edilen bilgi türüdür.

İKİNCİ BÖLÜM

DAVID HUME'DA BİLGİ VE DİL FELSEFESİ İLİŞKİSİ

Bu bölümde David Hume'un bilgi felsefesi özelinde, Hume Çatalı, tümevarım problemi ve nedensellik problemi ekseninde dil ve anlam felsefesi tartışılmıştır. Bu ekseninde filozofun söylevleri ilk kaynak olmuş, Hume'un düşünceleri esas alınmıştır.

2.1 Hume'un Çatalı: Bilginin İki Türü

Erken dönem deneyciliğin üç büyük filozofundan biri sayılan, John Locke ile felsefi olarak deneyciliğin kalesi olarak nitelendirebileceğimiz diğer bir filozof David Hume 'dur. Locke ve Berkeley'den fazlasıyla etkilenen Hume, felsefenin antikiteden beri tartışılan nedensellik idesinin kaynağı ve tümevarım problemi gibi birçok felsefi problemle uğraşmıştır. Özellikle bilgi felsefesinde sözcülüğünü yaptığı eserler çağdaş felsefede *mantıksal pozitivistler* olarak adlandırılan felsefecilerin tekrar tekrar konu ettiği problemler haline gelmiştir. Mantıksal pozitivistlerin tıpkı Locke, Hume ve Kant'tan miras kalan sorunları ele alması gibi, bu üç filozof da Descartes'ın epistemolojinin gündemine yerleştirdiği problemleri konu etmiştir.

Hume *İnsan Doğası Üzerine Bir İnceleme* yapıtında bilgi sorununu çarpıcı şekilde ele alır (Hume, 2016: 84). İnsan anlığını tıpkı Locke'un yaptığı gibi birçok kategoriye ayırır ancak ondan farklı olarak anlığı yedi ayrı türde inceler. O bunlara sırasıyla, “andırım, özdeşlik, zaman ve uzay ilişkileri nicelikte ya da sayıda orantı, herhangi bir nitelikte dereceler, aykırılık ve nedensellik” olarak yedi farklı kategoride değerlendirir (Hume, 2016: 84). Bunlar temelde bilginin olanaklılığını mekanizmalardır.

Bir bilardo masası üzerinden örnek verecek olursak, benim bir topa vurana kadar ki hesaplamalarımın gerçekleşmesi gibi görülebilir. Ben sarı renkli “7” sayılı topu bilardo masasındaki sağ üst köşedeki deliğe girmesini hayal edebilirim. Diğer topların uzaklığı, benim vuruş açım, o sırada masanın başka bir dış etmende etkilenmiyor oluşu, eğer etkileniyorsa benim onu dahi hesaplamam gibi görmek mümkündür. Ben bütün hesaplamalarımı yaptıktan sonra belirli bir kuvvetle beyaz topa vurup istediğim sonuçları alabilirim. Top tam istediğim gibi tüm hesaplamaları yaptığım haliyle masadaki bütün senaryoları göz önünde bulundurarak sağ üst köşedeki deliğe girer. Belki bir topun yanından dolaşır, hız kaybetmesi için başka bir topa temas eder. İhtimalleri çoğaltabiliriz ve bu ihtimalleri hesaplayarak vuruşu yapabiliriz.

Fakat ben hiçbir hesaplama yapmadan belki bir amatör bilardocu gibi sarı “7” topa bakıp rastgele bir vuruşla onu istediğim deliğe sokabilirim. Yani topa rastgele vurup yukarıda saydığım ve hali hazırda saymadığım bir sürü hesaplamayı da katarak, sarı “7” top istediğim deliğe girmiş olabilir. Bu Hume’un olasılık fikrini ilk kez felsefi olarak bu kadar ciddi hesaba katmasının özelliğidir. Hume’a göre sürekli yere bırakılan taşın düşüyor olması onun için başka bir gün yere düşmeden hava kalmayacağına dair bir kesin bir sebep değildir.

Yukarıda anlattığım kadar iyi bir hesaplayıcı değil, aksine şanslı biriysen bunu sadece bir kez yapabilirim. İşte tam olarak bu nokta Hume, Locke’tan farklı olarak, kesinliği sana ya da bana göre olmayan, kişiden kişiye değişmeyecek, bilgilerin olması gerektiğini savunur. Bu Hume’a göre en az bir bilgide kesinlik olması başka bilgilerde de kesinliği bulmamıza yardımcı olabileceği için Hume’un felsefesinin merkezini bu konu oluşturmaktadır.

Bu felsefe literatürüne “Hume Çatalı” (*İng. Hume’s Fork*) ismiyle geçmiştir. Bu kavram Hume’un felsefeye kazandırdığı, tümevarım probleminden, nedensellik problemlerine kadar Hume’un sağlayıcısı olmuştur. Bunu hem *İnsan Doğası Üzerine Bir İnceleme*’de hem de *İnsanın Anlama Yetisi Üzerine Bir Soruşturma*’da cevaplar.

Bu yüzden Hume felsefesinin ana merkezi bu iki temel başlık altında incelenir. Bu Hume’un kendi adlandırdığı bir kavramdan ziyade. Felsefe tarihçileri tarafından üretilen bir kavramdır. Hume Çatalı epistemolojik olarak konu edindiğimiz tüm ilişkileri iki temel ayırma inceler. Yalın bir dille ifade edecek olursak ilki her ne koşulda olursa olsun düşünceler arasında kesin ve zorluluğu veren olgulardır. İkincisi ise kısaca dış dünyadaki olguların izlenimleri denebilir. Bunlar olası olgulardır. Olması beklenen ve beklenti yaratan olgulardır (Hume, 2016: 84-86).

“En sonunda David Hume’a gelindiğinde ise onun tıpkı Leibniz’in akıl ve olgu doğruları ayırımına benzer bir ayırım yaptığı görülmektedir. Epistemolojide Hume çatalı (İng. Hume’s Fork) olarak bilinen bu ayırma göre insan düşüncesinin nesnelere veya insanın bütün rasyonel soruşturmaları temelde iki türe ayrılır: Kavramlar arası ilişkiler ve olgu durumları. Bu iki kategori arasındaki en temel epistemolojik farklılık, birinci türdeki yargıların aksini düşünmenin bir çelişkiyle sonuçlanması ancak, ikinci türdeki yargıların aksini düşünmenin bir çelişkiyle sonuçlanmamasıdır” (Öztürk, 2017: 25).

Hume bunun için, yukarıdaki yedi kategoriye ait birçok ayırım verir ancak buradaki en temel ayırım yukarıdaki alıntıda da olduğu gibi çelişkiye dayalı olmasıdır. Tamamen deneyimden bağımsız olarak bilinebilir, ölçülmesine gerek duymadığımız, zihnin konu edindiği olgulardır.

Ölçülmesine gerek duymamamız demek, ölçülmeyeceği manasına gelmemelidir. Hume dış dünyada olan çoğu emin olduğumuz olguların ikinci türden olgular olduğuna inanıyordu. Güneşin sürekli olarak doğudan doğup, batıdan batıyor olması bize bir fikir verebilir. Günümüzü, iş tempomuzu hatta uygarlığımızı bunun üzerine kurmuşuzdur. Bir gün ancak bu

bize sezgisel düşüncemiz hariç, güneşin bir günlüğüne bile olsa batıdan doğup doğmayacağını sorgulatmak zorunda bırakmaktadır. Bunlar kesinliği matematik ya da geometri gibi olgular olmadıkları sürece, her olgu için aslında emin olduğumuz durumun tam tersi hala mümkündür. Bunun dışındaki yalnızca zihinle keşfedebileceğimiz, örneğin üçgenin iç açılarının toplamı iki dik açıya eşittir gibi önermelerse, kesinliğinden emin olduğumuz olgular bizleri asla yanıltmayacaktır.

Hume Çatalı tam olarak bunu söylemektedir. Hume'a göre bilginin kapsamı dahilinde iki türü vardır. Birisi, kavramsal bilgiler, yani sadece zihin yeteneğimizle, zihnin çoğunlukla kendi başına ürettiği bilgiler kesinliğe yakın önermelerdir. Diğeri ise dış dünyadaki olası olgulardır. Bu olgular yanlışlığı bulunana kadar geçerliliğini devam ettirebilir ancak bir gün yanlışlanmayacağı anlamına gelmez. Yapmamız gereken de ona göre bu bilgiyi yanlışlamaya çalışmaktır. Hume bu yüzden bilgiyi kesin suretle ikiye ayırmıştır.

2.2. İdeler ve İzlenimler

D. Hume zihindeki bütün çalışan mekanizmayı algı diye adlandırır. Bu mekanizma birbirinden farklı iki türde çalışır. Bunlara kısaca ide ve izlenim diye adlandırabiliriz. İdeler, tıpkı Locke'taki gibi dış dünyadan aldığımız bütün materyalin temelde kopyalarıdır. "İnsan zihninin bütün algıları, benim ideler ve izlenimler adını vereceğim, iki türe ayrılır ve eşlemlenir" (Hume, 2016: 61). Bu ikisi arasındaki temel farkı anlatmak için şöyle söylenebilir; elinizi kazayla ateş yaktığınızda duyduğunuz acı izlenimdir. Bu acının tıpkı daha önceki kazayla yaktığınızdaki acının hatırlanması idedir. Çünkü duyular tarafından acı hissi, daha önceki hatıralarınız tarafından geri çağırılmıştır (Hume, 2016: 62). Buradan da açıkça gözüktüyor ki Hume için izlenimler idelerden oluşuyor. Eski bir anıya ait fikri idelerden sebep hatırladığım üzere, ideler, izlenimleri yaratmaktadır. İdeler olmadan, izlenimler oluşmamaktadır (Hume, 2016: 21).

Tıpkı Locke'ta olduğu gibi, Hume'un felsefesi de ideler teorisi üzerine kuruludur. Bu erken dönem deneyci filozoflarının hepsinde hemen hemen böyledir. Bunlara ek olarak Berkeley'de söylenebilir. Hatta Berkeley'ye göre ideler dışında hiçbir şey yoktur. Maddeler tamamen yanılısamalardır (Berkeley, 2015: 86).

Bu fikirler kapsamında, Hume, Locke'un fikirlerine çok benzer bir ideler teorisi kurmuştur. Ona göre de *yalın ve karmaşık ideler* vardır (Hume, 2016: 25). Yalın ideler Locke'ta olduğu gibi, sadece olguların ilk algılanan halleridir. Beş duyu organımızla algıladığımız haliyle, ilk ideleri oluşturan yeteneklerimizdir. Renk, tat, koku, sertlik gibi birçok ide, idenin ilk yani yalın halleridir. Bunları sadece duyu organlarımızla algılarız. Locke'tan farklı olarak

söylenilecek türü ise, bu idelerin şans eseri de birleşiyor oluşudur. Çünkü Locke'ta birleşmesi ve karmaşık ideler olmaları için şans faktörü yoktur. Bu aslında Hume'un çatalındaki ikinci türden bilgiler sınıfına girdiğini göstermektedir. Bu yönüme göre ideler olası olarak öyle davranırlar ve tam tersi olmaması için çelişmezlik ilkesince kesinliği verilmiş olması gerekir. Ancak Hume'a göre de böyle kesinliği olan olguların sayısı epey azdır.

İkinci türden ideler ise *karmaşık ideler*dir. Karmaşık ideler basit algılara göre çok daha fazla ayrıma sahiptir. Çünkü basit algılar yukarıda da belirttiğimiz gibi sadece duyu organlarının ilk algıladığı ve fazla ayrıma sahip olmayan idelerdir, o yüzden Hume karmaşık idelerin daha fazla ayrıma sahip olduğunu söylemiştir (Hume, 2016: 28-29).

Örnekle anlatılacak olursak, bir elmanın algılanması, belirli bir şekil, renk ya da dokuya ilişkin basit idelerden oluşur. Bu kombinasyonun tamamının oluşumu büyük ölçüde karmaşık olduğu için, elma fikri karmaşık bir idenin kendisini çağrıştıracaktır. Sadece basit idelerin bir araya gelmesi Hume için karmaşık bir ideyi yaratmakta yeterli değildir. Aynı zamanda bu idelerin bir çağrışımı ya da karşılığı olmalıdır. Bu karşılık sadece izlenimlerde ortaya çıkabilir. Her kırmızı renginden bahsedildiğinde nasıl aklınıza elma gelmiyorsa, kırmızılık elmaya ilişkin değil, elmanın tikel bir sahipliğidir. Karmaşık ideler, zihnin mekanizması olan, algının, onları bir araya getirerek ürettiği temel izlenimlerden doğar. Açıkça görülüyor ki Hume, Locke'tan farklı olarak, zihnin rolünü büyütüştür. Çünkü Locke'ta önemli olan izlenimlerdir. Dolayısıyla izlenim ideler için bir fikir verir. Ancak Hume izlenimlerin oluşması için ilk önce idelerden destek alır. Yani ben kanatlı bir at düşünebilirim ancak kanatlı bir atın olmadığını görmezsem bu ide ve algı tamamen yanlıştır. Locke ise kanatlı bir at üretecek kadar izlenimimiz olursa, ideleri de vardır diyecektir. Hume'a göre basit her idenin oluşumuna karşılık gelen, bir izlenimin deneyimi vardır. Dolayısıyla bu karmaşık ideler de birer izlenim oluştururlar. Bu idelerin birbirleriyle kurduğu ilişkilerden üretilir. Bir önceki bölümde saydığımız: *andırım, özdeşlik, zaman ve uzay ilişkileri nicelikte ya da sayıda orantı, herhangi bir nitelikte dereceler, aykırılık ve nedensellik* gibi türde zihnin yetenekleri bu ilişkileri oluşturan temel mekanizmalardır (Hume, 2016: 84).

Tıpkı idelerde olduğu gibi Hume'da izlenimlerin de iki türü vardır. Bunlara kısaca *duyum* ve *yansıma* izlenimleri denebilir ve bunların arasındaki farkı iki şekilde açıklar.

“(...) Bütün zihin algılarını, güçlülük ya da canlılıklarına göre, iki sınıf ya da türe ayırabiliriz. Daha az güçlü ve canlı olanlar genellikle düşünceler ya da idealar diye adlandırılır. Öteki tür için bizim dilimizde ve birçok başka dilde hazır bir ad yok; çünkü sanırım bunları, felsefi amaçlar dışında, genel bir terim ya da ad altında toplama gerekliliği duyulmamıştır. Bundan dolayı, biz biraz serbest davranalım ve bunlara, kelimeyi genel kullanımından biraz farklı bir anlamda kullanarak, izlenimler diyelim.” (Hume 1976: 13-14).

İlki için direkt olarak duyumdan gelen izlenimlerin ideye dönüşmesi denebilir. Diğerine yani ikincisine ise herhangi bir durumdan doğan tekrar hatırladığımız ve pekiştirilmiş izlenimler denebilir. Burada anlamamız gereken şey, Hume'a göre idelerin aslında ne olduğu, ideler ona göre izlenimlerinde daha cansız halleridir. Zihindedirler ve asla kaybolmazlar, tekrar geri çağrılabilirler ve aynı zamanda zorunlu olmasa da zihnimizden birbirleriyle bağlantı kurduğumuz izlenimlerdir. Ben gerçekte yapmam kolay olmasa da istikrarlı olursam bir noktayı sonsuza kadar bölmeye çalışabilirim. İşte tam bu noktada yansıma izlenimleri dediğimiz şeyin kaynaklarından bir tanesi ortaya çıkmaktadır. Hayal gücü. Hume'a göre ideleri bir araya getirirken fantastik şekillerde ya da değil, hayal gücümüzü sıkça kullanırız. Bu belirli kalıplar içerisinde düşünmemi engelleyecek ve yansıma izlenimlerin daha da çoğalmasını sağlayacaktır.

Yukarıda da ki bölümde de anlatıldığı gibi zihin mekanizmamıza yol veren üç temel prensibin olduğunu göstermiştik. Bunlar benzerlik, bitişiklik ve nedensellik prensipleri. Bu üç prensibin üzerine düşünüldüğü zaman, ben bir elma görürsem ve onun ağaçta yetiştiği fikrini artık biliyorsam, elmaya benzemez ancak belirli koşullarda benzer olan armuttun da ağaçta yetiştiğini öngörebilirim. Bu tamamen bu üç mekanizmanın zihinde aktif olarak çalışmasıyla ortaya çıkan bir kaynaktır. Bu üç prensip eşliğinde muhtemelen ona benzer başka bir fikri düşünmeme yardımcı olan kaynaktır. Aynı şekilde, köpeği, kurda, kurdu da çakala benzetebilirim. Bu üç prensip sayesinde. Aynı şekilde daha önce bir ırmak gördüysem ve şimdi yeni bir tanesinin sonunda duruyorsam, bunun eğimli bir yerden aktığına yani başlangıcının bir dağ ya tepe olduğuna emin olacağımdır. Bu koşullarda bu üç prensibin çalışmasından dolayıdır. Bunlara ek olarak, ateş ve duman gibi birçok örnek artırılabilir. Tam olarak Hume yansıma izleniminden bahsetmek için böyle bir ilişkinin olması gerekmektedir.

2.3. Nedensellik

Felsefe tarihinin en çok konuşulan konularından birisi olan nedensellik kavramı, erken dönem deneycileri arasında en çok Hume'un dikkatini çekmiştir. Hume'unda bu konuda yaptığı soruşturmalar kendinden sonraki felsefeciler ve felsefi soruşturmalar için çokça önemli hale gelmiştir. Bu kuram varlığın var olmasından başlayıp her şeyi içine alan bir konu başlığı bile olarak görülebilir. Öyle ki ahlaktan doğa yasalarına kadar birçok kuramla aynı zamanda iç içedir. Birçok eylemin belirlenmesinde determinizm ve indeterminizm konularına denk birçok felsefeci tarafından konu edinilmiştir. Hume bu konuyu detaylı şekilde ele almış ve felsefesinin merkezine yerleştirmiştir.

Dış dünya olgularıyla özne arasındaki ilişkinin kurulmasını sağlayan tek sebep, nedensellik ilkesidir. Nedensellik ilkesi kısaca neden ve sonuç arasındaki biricik bağlantıyı

kurar. O bu ilkeyi soruşturmaya iki temel soruyla başlar. “Niçin başlangıcı olan bir şeyin bir sonucunun olduğunu kabul ederiz? ve Tikel nedenlerden, tikel sonuçların çıktığına dair insan doğasındaki bu inanç nereden geliyor?” (Hume, 2016: 92). Bu soruları sormak bir cevap gerektirdiğinden bu durumu şöyle açıklar:

“Bir nedenin zorunluğunu ilgilendiren ilk soru ile başlarsak, var olmaya başlayan her şeyin varoluşunun bir nedeni olmalıdır anlatımı felsefede genel bir düzğündür. Bu herhangi bir tanıtı verilmeksizin genellikle tüm uslamalarda sorgusuzca kabul edilir. Sezgi üzerine kurulu olduğu ve dudaklarla yadsınabilse de gerçekte insanların yürekten kuşkulananmaları olanaksız düzğülerden biri olduğu kabul edilir. Ama bu düzğüyü yukarıda açıklanan bilgi düşüncesi yoluyla yoklarsak, onda böyle bir sezgisel pekinliğin hiçbir belirtisi olmadığını, tersine o tür bir kaniya bütünüyle yabancı bir doğada olduğunu bulacağız.” (Hume, 2016: 93).

Bu koşulla Hume aslında bu inancın sezgiymiş gibi gözükürken sezgiyle bir alakası olmadığını işaret etmiştir. Var olmanın koşulunu da sezgiyle neden sonuç ilişkisine bağlayarak sezgisel bir durumun olmadığını ima etmektedir. Doğasıyla bu durum hakkında yalan söyleyenler olsa bile, yani inkâr etseler bile aklın aslında gerçek durumu gördüğünü iddia eder. Birçok durum için belki de nedensellik ilkesi her çeşit sonucu bize verecektir fakat bize var oluşun nedenini ve sonucunu vermeyecektir. Bu durumun izahını şu şekilde sorgulayarak devam eder: “ilk olarak var olmadan önce var olması gerekmektedir ki bu olanaksızdır. Dolayısıyla bu uslamama sonuçsuzdur. Ne zaman ve nerede var olmuştur? Kendini üreteceği için bu sorunun cevabı da kendisi olmalıdır” (Hume, 2016: 94) bu uslamamalar bu şekilde devam eder. Kısaca Hume’un bu fikri için özet geçecek olursak, birbirine geçen birçok zincir halkası olarak görmektedir. Fakat bu birbirine geçen zincirlerin başının ve sonunun nerede olduğu şüpheli olduğu için bu uslamama ya da soruşturma sonuçsuz olacaktır. Yani ona göre bütün neden-etki bağlantıları varsayımsaldır. Öyleymiş gibi gözükür. Taşı attığımda düşmüş olmasını umarım. Daha atmadan düştüğünü kabul etmişimdir. Bu daha önceki izlenimlerimizin alışkanlıklardan doğan sonucu olarak görülecek bir olgudur.

Bu durumda Hume için neden-etki teorisinde bizi yanıltan bir fikrin olduğuna emin olduk. Bizi yanıltan ve alışkanlık haline getiren durumu üç temel sebebi olduğunu gözlemler. Bunlar, zaman, yakınlık ve zorunlu bağlantı adını verdiği daha gizemli bir bileşen.

Bunu örnekle ifade edecek olursak, bir olgunun, başka bir olguyu nedeni söylendiğinde zamanda ve mekânda birbirlerine yakın olduğunu, bir olgunun diğer başka bir olguya göre daha önce meydana geldiğini ve bir olgu oluştuğu zaman diğer başka bir olgu da oluştuğunu zihnim gerekli kılmıştır. Gözüküyor ki ilk iki prensibi açıklamak nispeten üçüncüsüne göre daha kolaydır. Yukarıdaki bölümlerde yaptığımız gibi yine bilardo masasından örnek verecek olursak, ben topa vurduktan sonra, geçmiş deneyimlerim beni hareket halindeki bir bilardo topuna vurduktan sonra diğer başka duran ya da hareket halindeki toplara çarpma olasılığını artırır. Bu

koşulla masa son halini alana kadar bütün nedenler sonucu biriktirecektir ve topların en son duran hali benim topa vuruşum olacaktır. Bu hem zaman ve mekân ilkesini hem de yakınlık ilkesini açıklayacak niteliktedir. Aynı zamanda yakınlık ilkesince zaten zamanda ve mekânda olmaklığı da zorunlu kılacaktır. Dolayısıyla birinci ilke ve ikinci ilke doğal şartlarda birbirlerine koşul oluşturmaktadır. Yani birinci ilke her zaman ikinciden sonra gelmektedir. Fakat üçüncü ilkeye göre topa vurulduğunda hareket eden topun, diğer topları harekete geçirdiği kanısı nereden ve hangi koşulla gelmektedir? Bu zorunlu bağlantıdır. Görünen o ki Hume'un alışkanlık dediği ve aynı zamanda geçmiş deneyimlere bağlantılı şekilde alışkanlıklar doğrudan gözlemleniyor demektir. Bu Hume anlaşılması zor ve önemli bir bölümdür. O yüzden bu duruma uzun uzun bakacak olursak Hume bunu *İnsan Doğası Üzerine Bir İnceleme*'de şöyle açıklar:

“Zorunluk düşüncesi belli bir izlenimden doğar: duyularımız tarafından iletilen ve o düşünceyi ortaya çıkarabilen hiçbir izlenim yoktur. Öyleyse belli bir içsel izlenimden ya da derin-düşünme izleniminden türetilmiş olmalıdır. Bir nesneden her zaman ona eşlik edenin düşüncesine geçmek için alışkanlığın ürettiği o yatkınlıktan başka, bu iş ile herhangi bir ilgisi olan hiçbir içsel izlenim yoktur. Öyleyse zorunluğun özü budur. Bütününde alındığında, zorunluk anlıkta olan bir şeydir, nesnel; ne de onun cisimlerdeki bir nitelik olarak görülen en uzak düşüncesini oluşturmak bizim için olanaklıdır. Ya hiçbir zorunluk düşüncemiz yoktur ya da zorunluk düşünme yetisinin deneyimdeki birliğe göre nedenlerden etkilere ve etkilerden nedenlere geçmek için o belirlenimden başka bir şey değildir” (Hume, 2016: 172).

Hume'un da açıkça ifade ettiği üzere, bu durum nesnelere birbirleriyle bağlantı koşulundan değil, direkt olarak zihnin işleyişiyle alakalı bir durumdur. Yani bu durum dış dünyadaki nesnelere kendi aralarında kurdukları bağın ötesinde, zihnin dış dünyaya bakışını ifade etmektedir. Zihin dış dünyadaki bu bağlantıyı oluyormuş gibi kuruyor demek istemiştir. O halde neden-etki tasarımı, bizim dış dünyayı algılamak, dış dünyanın çok daha öncesinde zihinde kurulmasından ibarettir. Demek oluyor ki aralarında nedensel bir bağ yoktur. Bu koşulda dış dünya bizim için belirimdir. Belirim bir etkileşiminden sonra sonuçların ortaya çıkması demektir. Buna örnek verecek olursak, ben haftanın her salı günü siyah takım elbisemi giydiğimde arkadaşım da mavi gömleğini giymektedir. Ancak benim her salı günü siyah takımımı giymem, arkadaşımın mavi gömleğini giymesine sebep olmuyordur. Zihin bu iki izlenimi birbiriyle birleştirip, temelde bir nedensellik kuruyordur. Bunların tamamı yukarıda anlatıldığı gibi Hume'a göre üç temel ilkeyle alakalıdır. Benzerlik, zaman ve mekânda yakınlık ve şu ana kadar en gizemli olan ve anlattığımız zorunlu bağlantı ilkesince oluyordur.

A. Rosenberg bununla ilgili şöyle bir açıklama yapmaktadır: “(...) birincisi, Hume'un da on sekizinci yüzyılda belirttiği gibi nedensellik, evrenin tutkalı gibidir, gerçekliği karakterize eden olaylar, durumlar ve süreçler arasındaki temel ilişkidir.” (Rosenberg, 2014: 117).

Gerçekten de Hume'un dediği gibi evrenin tutkalı neden-etki ilkesidir. O ilke olmadan dünyadaki her şey biraz da olsa eksik kalacaktır. Nedensellik tarifi zor bir yeri doldurmaktadır. Bu noktada Hume'un da bilgi ilişkisi sürekli olarak deneyim süreçlerinin de ötesinde gerçekçi ifadeyle, doğru diye bildiğimiz hemen hemen her şeyin safсата çıkması gerçeğiyle yüzleşmek gerekmektedir. Bu yüzden Hume'un diğer bir çalışma alanı olan iktisatta dahi *ceteris paribus* (Tr. Diğer durumlar sabitken) yasalar vardır. Başta bahsedilen, var oluşun nasıl başladığını açıklama gereği duymadan, direkt olarak, var oluşu kabul edip bütün durumları eşitleyip Q'nun, P üzerindeki etkisini kabul ettiğimiz yasalardır.

Hume'un nedensellik ilkesi getirdiği bu tartışma hala epistemolojinin ve bilim felsefesinin konularından birini oluşturmaktadır. Bununla birlikte Hume kitaplarındaki yazma biçimi ve tavrıyla da açıkça görülüyor ki insan bilimiyle uğraşmıştır. Bu türde bir okuma için sadece felsefe alanında değil, konu başlıklarıyla birlikte de açıkça psikoloji alanında girmiştir. Sosyolojik birçok inceleme de yapan Hume aynı zamanda bir sosyolog olarak adlandırılmayı da hak etmektedir.

Hume için söz konusu olan zihin psikolojisini, zihnin duygulanımlarının psikolojisiyle ikame etmektir. Zihin psikolojisi imkânsız, kurulan az olandır, çünkü nesnesinde ne gerekli istikrarı ne de gerekli evrenselliği bulabilir; insanın gerçek bilimini yalnızca bir duygulanımlar psikolojisi kurabilir

Bu bakımdan Hume bir psikologdan önce bir sosyolog, bir ahlakçıdır; inceleme, zihnin etkilendiği iki biçim in öz itibarıyla tutkusal olan ve toplumsal olan olduğunu gösterecektir.

Hume bir felsefeci, psikolog ve sosyolog olduğu kadar bu bilim türlerini de nedensellikle birlikte önüne engel koyan yegâne filozoflardandır. Çünkü birçok kuramında istatistik ve matematiksel teoriler kullanmayan bu bilim çeşitleri Hume'un nedensellik ilkesiyle birlikte iyice tıkanmıştır. Sadece bunun değil, doğa bilimlerinin de temeline patlayıcılar yerleştirmiştir. Özellikle Hume çatalıyla birlikte sosyal bilimlere örseleyen bu durum nedensellik ilkesinin soruşturmasıyla da doğa bilimlerinin doğruluğunu sorgulattır hale sokmuştur. Sanıyorum ki Hume için bütün bilimler birer batalıklığın üzerine ev kurmak gibidir. Teolojik bütün fikirler de bu durumdan nasibini almış Hume için içerisinde formül olmayan bütün kitaplar ateşe atılıp yakılması gereken birer kâğıt parçasına dönüşmüştür.

2.4. Hume Felsefesinde Dil Kuramının Yeri

Öncelikli olarak Hume'un kitaplarında belirgin bir dil anlayışı yoktur. Hume'u erken modern dönem filozoflar arasında en az dil bilimsel çalışma yapmış filozoflardan biri olarak değerlendirme yerinde olacaktır. Locke'un dil anlayışı ise ideler teorisinin anlaşılması ve

normal iletişimin kurulma biçiminin yanlışlığı üzerinedir. Bu yüzden Locke yukarıdaki ilgili bölümde de bahsedildiği üzere dilde sadeleşme ve uzlaşma sürecini aramakta ve felsefi bir nosyon olarak bunu önermektedir. Bu felsefi ilişki Hume’da neredeyse hiç yoktur. Asıl amaçlardan birisi de Hume’un bu denli bilginin sınırlarının dille ilişkisini kurmadan anlatmak istediğini anlatmasıdır. Yine Britanyalı diğer filozof olan Berkeley’nin de bir dil kuramı vardır. Berkeley’nin dil kuramı da felsefesiyle paralellik göstermektedir. Özellikle Locke’un soyutlama teorisi üzerinden bir dil kuramı kurar. Ona göre de dil, işaret ettiği nesnenin üzerine yapışmaktadır türünde nominalist bir düşünceye sahiptir.

En genel hatlarıyla bir idealist olan Berkeley, dış dünyanın insan zihni tarafından kurulduğuna inanıyordu. Dolayısıyla dil düşüncesi de bundan farklı değildir. Tıpkı eleştirdiği Locke’ta olduğu gibi o da dilin yanlış kullanıldığını ve suiistimal edildiğini söyler. Fakat bunları yaparken yine de Locke’u eleştirir, Locke’un töz ve kipler teorisine karşı çıkmıştır. Locke’un bunların anlamının bilinemeyeceğini söylemiş olması ve Berkeley’nin eleştirdiği temel konulardan birisidir. Bunların bilinebileceğini ancak felsefi perspektiften eksik olanların göremeyeceği düşüncesindeydi. Felsefesi metafizik öğeler dolu olan Berkeley için bilinmesi ve anlaması zor olan töz, öz, tanrı gibi kelimeler çok daha önemlidir. O yüzden dil kullanımında da bu tür kelimelerin korunmasını ve saklanması gerektiğini söyler. Locke’un aksine bunları açıklamaya çalışır. Locke dilde bu tür ifadelerin dili bozduğunu düşünüyordur. Özellikle *şey* ve *töz* gibi kavramlarla anlatılmak istenen ideyi karşı tarafa mutual olarak karşı tarafa tam olarak aktarılmayacağını düşünüyordu. Berkeley bu durumu şöyle açıklar: “yaptığım ya da yaptığımı ileri sürdüğüm başlıca şey yalnızca sözcüklerin pusunu ya da perdesini kaldırmaktır.” (Berkeley, 2015: 37). Locke dahil, Berkeley’de *İnsan Bilgisinin İlkeleri Üzerine* yapıtında dil felsefesi üzerine detaylı açıklamalar yapmış ve bir dil kuramı kurmuştur.

Hume’un kitaplarında bilinen bir dil kuramı yoktur. Hatta diğer iki erken dönem deneyici filozoflarının bahsettiği ölçüde dahi konusu geçmemiştir. Fakat Hume’un metafiziğinden bir dil kuramı çıkarmak mümkündür. Birçok kez yapıtlarında *belki de dilde böyle bir kuram olmadığındandır* söylemlerine sık rastlanır. Bu yetersizliği gördüğü halde bir dil kuramı kurmamış olması ilginçtir. Bu söylevlerinden aslında Hume için bir dil kuramı çıkarmak pek de olanaklı gözüküyor. Ne kitaplarında ne de kendi kişisel hayatı hakkındaki yazılardan elimize ulaşmış bir dil felsefesi kuramı yoktur. Ahlaki yargıların, insan psikolojisinin, toplumsal hareketlerin sonuçlarını anlatan Hume’un böyle bir kuram kurmaması ilginçtir. Lakin Hume’un savunduğu metafizik göz önüne getirilirse bir felsefi dil kuramı bulmak olanaksız değildir. Çünkü birçok kelimenin sıkıntılı olduğunu, kelimelerin sık kullanımlarının ve halk arasındaki popüler kullanılışının bazı kelimeleri kelimelerin içini boşalttığını söylüyor. O halde Hume için

ayrı, başkaları için ayrı bir kelime tahsis edilmeyeceği için Hume'un özellikle felsefi sözcükler hakkındaki şikâyet etme nedeni nedir? Bu sözcüklerin felsefedeki anlamları bir yana, gündelik halleri de gayet sorunlu olabilir.

Hume sadece incelenen sözcüklerin, karmaşıklığını değil, sayısını da azaltılmasını düşünmüştür. Kendi eserlerinde sürekli tek anlamlılığı korumaya çalışan Hume bu tür kelimelerden fazlasıyla şikayetçi olmuştur. Dışarıdaki doğal deneyimimizin aslında Hume için dolaylı olduğunu düşünürsek, sözcüklerin de buna davetiye çıkarmasını görmek iyice sorun oluşturmuştur. Mümkün olduğunca dolaysız bir ifadenin olması erken dönem deneyici filozofların temel ihtiyaçlarından birisi haline gelmiştir. Yeni kelimelere ihtiyaç duymadan, sıradan dilin kullanımını tıpkı Locke'taki gibi uzlaşımsal ise Hume için de yeterli olacaktır. Sözcükleri esnetilmesi ve sık kullanılır hale getirilmemesi bu problemi Hume için temel koşullardan birisidir. Çünkü bu durum, kesin ve net bir anlam kazanabilirler. Örneğin *güç*, *irade*, *bağıntı*, *izlenin*, *zorunlu bağıntı* gibi sıradan sözcüklerin tam anlamı konusunda *İnsan Doğası Üzerine bir İnceleme*' de bu sıradan sözcüklerin tam anlamı konusunda okuyucuyu uyarır (Hume, 2016: 126).

Belirli koşullar altında belirli bir felsefi terminolojinin olmaması veya başka bir deyişle gündelik dilde kullandığımız kelimelerin felsefi vargılarda farklı anlam ve içeriklere dönüşmesi Hume'u açıkça rahatsız etmiştir. Hume bu açmazın farkına varmıştır. Örnek olarak, *hayal gücü* sözcüğünün kullanımına bakılabilir. Hume kelimeyi birden fazla en az iki anlamda kullanmıştır. Bundan pişmanlık duyup *İnsan Doğası Üzerine Bir İnceleme* yapıtının birinci bölümünde "gerçek felsefe bu yanlışlıktan daha aykırı olmadığını kabul ediyorum" (Hume, 2016: 132) yanlış anlamaları önlemek için bu kelimeyi iki kez farklı anlamda kullandığını ima ediyor. Özellikle Descartes'ın çok kullandığı bu sözcük için tek bir ortak yargıda olmadığını görebiliyoruz. Hume'da hayal gücü, aklın aksine zayıf, soluk fikirlerimizi şekillendirdiğimiz temsil etmektedir. Buna ek olarak ikinci kullanımında ise yine aklın aksine yalnızca kanıtlanmaya muhtaç olan ve aynı zamanda Hume'un olası olguların zihindeki birleşimini temsil etmektedir.

Hume'da ikisi de birbirine zıt fikirlerdir. Bağlamları birbirlerinden farklıdırlar. Soluk fikirler idealardır. Yukarıdaki *Hume Çatalı: Bilginin İki Türü* kısmında anlattığımız üzere soluk fikirler idelere aittir. İdelere geri çağrılmasıyla ilgilidir. Fakat olası bilgiler yine bu bölüme ek *Nedensellik* bölümünde de bahsettiğimiz üzere izlenimlerle alakalıdır. Hume ikisine de hayal gücü diyerek, kendince dil açısından bir yanlış yapmaktadır. Bunu fark etmiştir (Hume, 2016: 635). Bağlam ve anlamları birbirinden farklı olarak kullandığı için Locke'un söylediği anlamda dilin kullanımında bir hata yapmıştır. Locke kelimelerin kötü kullanımını bu türden bir kullanım

olarak çizmektedir. Kısacası Hume felsefesinde net bir dil kuramı olmasa da metafizik olarak bir *anlam* felsefesi olduğu çok açıktır. Anlam belirsizliğini ortadan kaldırmak için uğraşı olduğu gözükmektedir.

“Anlam belirsizliği: [İng. *vagueness*, Fr. *vague de sense*]

Carnap gibi filozoflara göre, içinde "ben", "burası", "bu", "şimdi" gibi ben-merkezci! terimler bulunan tümcelerin oluşturduğu durum. Mantıkçı-pozitivistler bu türden tümcelere bir doğruluk değeri verilebilmesi için, protokol ifadelerine dönüştürülmeleri gerektiğini ifade etmektedir.” (Altınörs, 2000: 7).

Locke’un deneyciliğinden, Berkeley’nin idealizmin çokça etkilenen Hume için dil, gerçekten de en son uğraştığı felsefi öğretilerdir. Locke’un dil fikrine yakınlığını sadece dilde sadeleşme ve uzlaşma fikrinin destekçisi olduğu söylenebilir.

2.5. David Hume’un Rasyonalist Programa Eleştirisi

Hume epistemolojisinin tamamının anti-rasyonalist bir felsefe olduğunu yukarıdaki çıkarımlarımızdan da söyleyebiliriz. Fakat bunun yeterli olmayacağı gibi doğuştan ilkeler vardır fikrine de nasıl karşı çıktığını göstermek önemlidir. Hume bir deneyci olarak bilimizin kaynağının deneyim yoluyla geldiğini öne sürerken, bir yandan da zorunlu nedensel bağlantı idesini, ilişkilerinin sürekli tekrarlanması sonucu ulaşılan deneyim kaynaklı alışkanlıklar olarak kavrayıp geleneksel felsefeden farklı şekilde yorumlamıştır. Bu bakımdan Hume’un epistemolojik teorisi aklın ve kurduğu bağlantıların eleştirel bir soruşturmasını içermektedir. Dahası akıl Hume’a göre herhangi bir ahlaki açıdan dahi bir eylem planı ortaya koymaz. Bu nokta Hume’un deneyimci yönünü vurgulayan bir diğer özelliğidir. Hume, ahlaki yargıların dahi akılda bir eylem planı önceliği olup da bu plan çerçevesinde davrandığımızı iddiasını tamamen reddeder. Onun, doğuştancılığa karşı çıkışının nedenlerinin başında “bir deneyimden başka hiçbir şeyin algısını/düşüncesini taşıyamayız” fikri gelmektedir (Hume, 2016: 233).

Hume bütün olgu durumlarının akılla değil, ancak deneyimle gerekçelendirilebileceğini savunur. Çünkü bir olgunun gerekçesi ancak başka bir olgu olabilir. Örneğin ben Almanya’da yaşayan hiç görmediğim birinden mektup alırsam, bu olgu mektubu gönderen biri olduğuna dair bir gerekçe sunacaktır. O kişi gerçek ya da yanlış ismiyle mektup yollamış olsa bile bu bana orada bir kişinin varlığına dair gerekçe sunar. Ancak olgular arasında kurduğumuz bağlantılar akıl kaynaklık değil, deneyim kaynaklı bağlantılardır. Bu nedenle dünyevi meselelere dair herhangi bir *a priori* bilgiden söz edilemez. Hume, bu noktayı şöyle açıklar:

“Hiçbir istisna kabul etmeyen genel bir önerme olarak şunu ileri sürmeye cesaret ediyorum: Bu ilişkinin bilgisine, hiçbir durumda apriori akıl yürütmeler sayesinde ulaşılamaz; tersine, tamamıyla, belirli bazı objelerin sürekli olarak birbirleriyle bitişmekte olduğunu gördüğümüzde edindiğimiz tecrübeden (*experience*) ortaya çıkar.” (Hume, 1998: 31).

Bunu kanıtlamak için bir dizi örnek veren Hume, bu tür olgu durumlarının hâkim felsefenin düşündüğü gibi akıldan geldiğini değil, bunları bağdaştıran aklın bir yeteneği olduğunu iddia eder. Kaldı ki bu aklın yeteneği de deneyimi referans alan algıdan başka bir şey değildir. Hayatımız boyunca ettiğimiz deneyimler ve alışkanlıklar sonucunda, düz bir çizgide giden bir doğrunun, tam önündeki nesneye çarptığı zaman hem kendi hızına ve gücüne hem de önündeki nesneye yaptığı etkiyi biliriz. Fakat Hume'a göre bu tamamen mekân ve zamanda bitişikliğinin ve zorunluluk ilkesince deneyimlerimizin çıkarımından başka bir şey değildir. Bu bir dizi akıl yürütmeye birlikte Hume için olgu durumlarının yani dış dünyadaki deneyimlenen bilgilerinin hiçbirinin akıldan gelmediğini kanıtlamak için yeterli bir sebeptir. Onun için sonuç nedenlerden farklı bir olaylar dizgesidir (Hume, 1998: 34). Bu tür bir doğuştancı fikre olgular dünyasından saldıran Hume, bu gibi durumların da kanıtladığı üzere doğuştan ilkeler felsefesine katılmaz, onu eleştirir. Bize bu fikri ona göre nedensellik ilkesi vermiştir. Ona göre bu tür şeylerin kaynağının akıldan geldiğini savunmak, filozofların basite indirgemeye çalıştığı gerçeklerdir.

Ayrıca sadece dünyevi meselelere dair olgular değil, aritmetik ve geometri gibi kavramlar arası ilişkileri konu eden önermeler de nihai olarak deneyim kaynaklıdır. Çünkü her şeyden önce bu bilimlerdeki önermeleri oluşturan kavramları bir düşünce nesnesi olarak zihne yerleştirmek için deneyime ihtiyaç bulunmaktadır.

Tanrı hakkındaki görüşlerine gelindiğinde ise Hume'a göre, Tanrı bütün iyiliklerin ve niteliklerin sonsuz sayıda çoğaltılması deneyiminden ileri gelir (Hume, 1998: 23). Descartes'ın yaptığı gibi tanrının her tarafta olduğu fikrine karşı çıkar. Bu halde tanrının iradesi dışında hiçbir şeyin olmayacağı çok açıktır. Her şey tanrısal ve doğrudur. Lakin tanrısal olmayan birçok olgu durumu olduğu Hume için kanıtlanabilir bir seçenektir. Descartes'ın tanrı kanıtlanması hakkında hem epistemolojik hem de ahlaki olarak şu şekilde bahsetmektedir;

“Bu itiraz, ayrı ayrı inceleyeceğimiz iki kısımdan oluşur; birincisi: Eğer insan eylemleri, zorunlu bir zincir tarafından Tanrıya kadar çıkartılabilirlerse, kendisinden bunların türetildiği ve tümüyle iyi ve övgüye değer olanlardan başka hiçbir şeyi amaçlamayan Yüce Varlığın sonsuz yetkinliği hesabına, asla suçlu olamazlar. İkincisi: Eğer suçluysalar Tanrıya affettiğimiz yetkinlik niteliğini geri çekmeli ve onun tüm yaratıkları içindeki suçluluğun ve ahlak bozukluğunun nihai yaratıcısı olduğunu kabul etmeliyiz.” (Hume, 1998: 107-108).

Epistemolojik fikrinden yola çıkarak, doğuştan ilkelerin olmadığını söyleyen Hume aynı zamanda ahlakı da aynı sürecin içine sokar ve ona göre tıpkı tanrı idesi gibi ahlak da epistemolojik olarak doğuştan gelemez. Bu daha çok ona göre deneyimin çeşitlendirilmesi ve çoğaltılmasıyla ilgilidir. Bu yüzden mucizeler üzerine konuşurken de hristiyanlıktaki mucizelerin kanıtımızın başka insanların anlattığı hikayeler olduğunu söyleyen Hume,

duyularımızla bunları deneyimlemeden neyin doğru neyin yanlış olduğunu bilemeyeceğimizi söyler.

Dolayısıyla, Hume'un bu konjektürde doğuştancı fikre getirdiği eleştiriler, temelde aynıdır. Bilginin doğuştan gelmediğini aksine doğuştan gelen bir bilgi olsaydı yanılmayacağımızı ileri süren Hume, zorunlu neden ilişkilerinin alışkanlıklarından ötürü böyle bir örtük düşüncemiz olduğunu iddia eder. Bu bir anlamda Locke'un dediği gibi sanı veya genel kanıdır. Nedensellik ilişkisinin zorunlu olmadığını düşünmeye başladığımızda ve alışkanlıklarım üzerine düşünmeye başladığımızda bütün dünyevi bilginin olası olgular olduğunu ve bilginin tek gerçek yolunun deneyim olduğu vargısına varır. Bu temelde de eleştirilerinin tümü buna dayanmaktadır.

SONUÇ

Felsefe tarihçileri tarafından modern felsefenin başlangıcı olan gösterilen Descartes meditasyonlarıyla birlikte epistemolojik soruşturmaları tekrar felsefi soruşturmaların merkezine yerleştirmiştir. Orta Çağ felsefesinde bulanıklaşan başta bilgi ve varlık konularını yalınlaştırmak ve epistemolojik soruşturmalara tekrar hak ettiği değeri vermek için Descartes'a kadar beklenmiştir. Descartes, felsefeyi etkisi altına alan şüpheci argümanları çürütmek için, metodik şüpheciliği bir yaklaşım geliştirmiştir. Bilime sağlam temeller arama isteğinden yola çıkan Descartes felsefede bilginin tanımı, kaynağı, sınırları ve kapsamı gibi epistemolojik problemleri tartışmış, bunlar için referans olarak akli kullanmıştır. Bu soruşturmalarda insan usuna önemli bir epistemolojik rol vermiştir. İnsan zihninin nesnelere gerçekliğini ve mahiyetini açıklayabileceğini düşünerek felsefi vargılarını bunun üzerine kurmuştur. Bu çerçevede Descartes bilginin kaynağı, sınırları, şüpheci argümanların ne kadar çürütülebileceği gibi sorulara yanıt aramıştır.

İngiliz filozof John Locke da aynı felsefi sorunlarla yüzleşmiş olsa da bu soruşturmaların yanıtları için farklı bir temel arayışına girmiştir. Doğuştan gelen bir bilginin olamayacağını savunan Locke, bütün bilgimizin kaynağının duyu olduğunu savunmuştur. Bu amaçla Descartes'ın rasyonalist ve Kartezyen düalist felsefesinin karşısına, sadece duyu deneyimlerini varsayan bir felsefe yerleştirir. Onun için Descartes'ın aksine insan doğuştan hiçbir kavram, önermesel bilgi veya ahlaki yargı getirmez; insan zihni boş bir levhadan (*Tabula rasa*) ibarettir.

Locke'un ortaya çıkardığı gibi, bilgilerin doğuştan olması için onların olası olmaması gerekmektedir. Fakat Locke kendi hayatı da dahil yaşamımızın olası olgular olduğunu, sürekli olarak gerçekleşmesini umduğumuz fenomenlerin gerçekleşip gerçekleşmediğine odaklanır. Onun için bilgilerin doğuştan geliyor oluşu, onların potansiyel olarak, olmasını engeller. Bu iki vargı farklı iki durumdur.

Bütün bilgilerimiz, onun için bilginin malzemesi olan ideleri, duyu organlarımız dolayısıyla algılanmasından geçmektedir. Bu da bizleri, Locke'un öğretilerinin Descartes'ın rasyonalist felsefesinin karşısına koyulmasındaki en büyük sebeptir. Çalışmanın asıl amaçlarından birisi de bunu net şekilde ortaya koymak olduğu rahatça söylenebilir. Bu koşulla modern felsefenin başlangıcıyla birlikte, felsefe tarihindeki doğuştancı ve deneyci felsefesinin çatışmasından zorunlu bir felsefesinin doğduğunu göstermektir. Bu epistemolojik felsefe fikrinin Locke'un epistemolojik ve bilimsel bilgilerin kesinliği üzerine verdiği önemli yanıtlarla başladığını göstermek amaçlanmıştır.

Epistemoloji felsefesinin çoğu zaman Descartes, Locke ve Hume ile başlatılması da tesadüf değildir. Din, ahlak siyaset hakkında en çok fikir üreten düşünülerin başında gelen filozoflardı ve birçok konu hakkındaki görüşleri çağdaş epistemolojik felsefenin de temelleriydi. Çağdaş dönemin epistemoloji ve dil felsefelerine olan etkisi de göz önüne alındığında Locke'un katı deneyciliği bir gelenek yaratmıştır. İde teorisi, bilginin kaynağı, tanımı, kapsamı ve sınırı gibi epistemolojik incelemeleriyle birlikte dil kuramına da doyurucu bir açıklama yapılmaya çalışılmıştır. Böylece 17. yüzyıldan itibaren deneyci felsefesinin temelinde yatan, duyu deney ilişkilerini epistemolojik bir zemine indiren Locke'un fikirlerindeki bağlantının hangi suretle kurulduğu gösterilmeye çalışılmıştır.

Locke'un ideler fikri Platoncu geleneğin yarattığı metafizik fikirlerinden gelse de onları dış dünyadaki olgularla bağdaştırırken herhangi bir metafizik öge kullanmıyor oluşu ilk kez felsefecilerin dış dünya hakkında tutarlı bir epistemoloji kurması sağlanmaya çalışılmıştır. Sadece duyu deneyine dayalı, idelerin başka metafizik bir aracı olmadan -bunların arasında en popüler olanı tanrıdır- gerçekliği tanrıların düşüncelerinden kurtarıp insana geri teslim etmiştir.

Locke'a göre duyu organlarımız idelerin basit ve yalın hallerini dış dünyadaki nesnelere algılayarak zihnimize bir akış sağladığını ifade etmiştir. Bunlar zihnimizde işlendiği haliyle karmaşık idelere dönüşürler ya da dönüşmezler. Locke bu düşünceyi bir fikir mimarı gibi bütün felsefi öğretilerine yaymıştır. Böylece zihnin boş bir levha olduğu kanısına varmış ve zihnimizi ancak basit ya da bileşik idelerle doldurarak bilgi sahibi olabileceğimizi savunmuştur. Çalışmada bu tez dönemin şartlarını göz önüne alarak ve filozofun yapıtlarında uyguladığı sıra korunmaya çalışılarak açık kılınmaya çalışılmıştır. Diğer düşünürlerden farklılaşan yaklaşımı ortaya çıkarılmış felsefesindeki bilimsel kesinlik yaklaşımı felsefecinin temel eserlerine başvurarak gösterilmiştir.

Locke epistemoloji ve dil ilişkisini kendinden önceki düşünürlerden farklı bir yaklaşımla anlatmaktadır. Bu yaklaşımın ideler ve dil arasındaki ulaşımçı bir rolün olduğu ortaya koyulmaya çalışılmıştır. Dilin yanlış kullanımından doğan sorunlar diye bahsettiği sözcüklerin temel anlamlarının, dış dünyayla ilişkisi temelde incelenmiş, toplumsal rolü, sıkıntıları ve kullanım alanlarının daraltılması hedeflemiştir. Sözcüklerin anlam eşleşmelerindeki sıkıntıların giderilmesi gerektiğini önermiştir.

Diğer bir erken dönem deneyci filozof olan, İskoç düşünür David Hume'un öğretilerinin yetiştiği ortam gösterilmeye çalışılmıştır. Hume deneyci epistemoloji sürdüren bir filozof olsa da Locke'un aksine şüpheli argümanları onaylayan sonuçlara ulaşmıştır. Bu çerçevede Hume üzerinde Locke'un öğretilerinin etkisi açık kılınmaya çalışılmıştır.

Locke gibi insan zihninin nesnelere idelerden oluştuğunu öne süren Hume'a göre ideler canlı deneyimlerimizin silik kopyalarıdır. Bu çerçevede çalışmada Hume'un epistemolojisinin Locke'un felsefesi ile ilişkisinin izi sürülmüştür. İzlenimleri duyu deneyimi yoluyla kazanıldığını öne süren Hume, akla da epistemolojik bir rol yükler. Örneğin matematik, cebir ve mantık gibi alanların doğrularının sezgi ve tanıtma yoluyla elde edildiğini öne sürer. Bu yüzden felsefe tarihçilerinin "Hume çatalı" olarak andığı bilgiyi öğrenmenin iki temel yolunun olduğunu savunmuştur. Ona göre bu türden matematik gibi müspet bilimler kavramsaldir ve bu alanların doğruları tartışma götürmez doğrulardır. Çatalın diğer ucu ise dünyevi olguları konu eden inançlarımızdan oluşmaktadır. Akıl yoluyla keşfedilmeyen, sadece duyu deneyimlerinin yarattığı izlenimler dolayısıyla oluşturulan bu inançlar dünyevi olgulara dair olumsal inançlarımızdan oluşur.

Nedensellik kavramı tartışılırken Hume olguların birbirleriyle nedensel bağlantılarının bize öyle geliyormuş olduğu vargısına varmıştır. Nedensellik için evrenin tutkalı diyen Hume, nedensellik fikrinin tamamen psikolojik kökenli olduğunu savunmuştur. Aslında Berkeley'nin idealizminden yeterince etkilendiğini gördüğümüz Hume, Locke'un epistemolojisinden de bu noktada ayrıldığı ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır.

Hume'un dil felsefesine ilişkin temel bir argümanı olmadığı ortaya koyulmuştur. Ancak burada referans olarak gösterebileceğimiz Locke ve Berkeley'nin dil teorilerince bir fikrinin olduğu sonucu ortaya çıkarılmıştır. Locke'un dil felsefesindeki sözcüklerin idesi ve onların yanlış kullanımlarını gerekçe göstererek, doğru kelimelerin arayışına girmiştir. Bazen bunları yanlış kullanan Hume'un hayal gücü gibi kelimelerin çok anlamlılığını ortaya çıkmasıyla bu gibi sözcükleri kullanımından pişman olduğu yapıtlarında gösterilmiştir.

Berkeley'in, Locke'u en çok eleştirdiği bölümlerden birisi olan ve dil hakkındaki fikirlerini savunduğu bölümlerle, Hume da aynı görüştedir. Felsefi olarak "töz", "tanrı", "öz" gibi kelimelerin kullanılırken zorluğu, kesin sabit bir anlama işaret etmemesi değildir. Dilde ifade edilecek koşulun sağlanmamasından geçmektedir. Bu koşul sadece Locke'un önerdiği uzlaşma sonucunda ortaya çıkmaktadır.

Çalışmanın ana savunusunu oluşturan John Locke ve David Hume'un epistemolojileri ve dil felsefelerinin birbirleriyle ilişkisi Locke'un deneyci öğretisinin ortaya çıkardığı sorunlar dahilindedir. Hume bir anlamda bir deneyciliği geliştirmiş ve ide kavramını Locke'tan farklı olarak *izlenim* teorisiyle güçlendirmiştir. Duyu ve deneyin önemli rolünü iki düşünür de desteklemektedir.

Amaçlandığı iddia bakımından bu iki Britanyalı filozofun öğretilerinin birbirine yakınlığı ve erken modern dönem epistemolojisine katkıları ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır. Erken

dönem deneyci iki önemli felsefecinin kronolojik olarak önce John Locke daha da David Hume bakımından dünya, epistemoloji ve dil görüşleri ortaya çıkarılmıştır.

SONUÇ OLARAK a priori bilginin temellerini eleştirmiş ve bu eleştiriden de anlaşıldığı üzere Locke'un ve Hume'un doğuştan gelen bilgi eleştirisi bir ikilem biçimine sokulabilir. Doğuştan gelen bilgi, ya doğduğumuzda farkında olduğumuz bir şeydir ya da ancak üzerinde düşündükten sonra farkına (*reflection*) vardığımız bir şeydir. Locke, doğuştan gelen bilginin farkında değilsek, onu bildiğimizi söyleyemeyeceğimizi savunur. Ancak “doğuştan gelen” bilginin üzerine düşündükten sonra farkına varırsak, o zaman “doğuştan gelen” bilgi sadece onu bilme kapasitesine sahip olduğumuz anlamına gelir. Ancak bu durumda, tüm bilgi doğuştan olacaktır ki bu, rasyonalistin tipik olarak iddia etmek istediği şey değildir. Aynı şey Hume için de geçerlidir. Hume, Locke'un fikrine katılır ve a priori bilginin eleştirisini yapar. A priori bilginin olmadığını, basit alışkanlıklarımızın, bizi yanıltması sonucu bu tür bilgilerin varmış ya da öyleymiş gibi hissine kapıldığımızdan ileri geldiğini savunur. Buna sebep olarak zorunlu neden ilişkilerinin olduğu savını öne sürer. Bu amaçla iki filozofun, doğuştan bilginin olamayacağını, bilgi olsa olsa insan anlığının deneyimlerinden ileri geldiğini yapıtlarında açık şekilde ifade ettiğini, benzerlikler ve farklılıklarının tez amacına ulaştıysa gösterildiğini sunarım.

KAYNAKÇA

- Açıkgöz, H. M. (2003) *Berkeley ve İmmateryalist Metafiziği*, Elis Yayınları, Ankara,
- Alquie, F. (1990) “*Descartes’tan Kant’a Kadar Nedensellik Düşüncesi*” Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları Seminer-Felsefe, (T. Bumin Çev.), Sayı:7, S. 59-69 Ege Ü. Basımevi, İzmir.
- Altınörs, A. (2000). *Dil Felsefesi Sözlüğü* – Paradigma Yayınları, İstanbul.
- Altınörs, A. (2015). *Dil Felsefesi Tartışmaları: Platon’dan Chomsky’ye*, Bilgi Kültür Sanat Yayınları, İstanbul
- Arslan, A. (2016a). *İlkçağ Felsefe Tarihi – Aristoteles*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul
- Arslan, A. (2016b). *İlkçağ Felsefe Tarihi- Sofistlerden Platon’a*. İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul
- Atış, N., “*John Locke Felsefesinde Bilginin Sınırı Probleminde Anlama Yetisi*”, *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 2018/5, (8), 206-218.
- Aslan, H. (1993). "Gerçekçilik Biçimleri". *Felsefe Kongresi*. 1993, Ankara.
- Audi, R. (2018). *Epistemoloji- Bilgi Teorisine Çağdaş Bir Giriş*. (H.Y. Başdemir, Çev.). (3. Baskı). Nobel Yayın, Ankara
- Aydın, A. (2012). *Felsefe Düşünce Tarihi*. Pegem Akademi Yayıncılık, Ankara
- Baç, M. (2007). *Epistemoloji. Felsefe Ansiklopedisi*. Babil Yayıncılık, İstanbul.
- Başdemir, H. Y. (Ed). (2010) *Epistemoloji Temel Metinler*. Hititkitap Yayınevi, Ankara
- Başdemir. H. Y. (Ed). (2011). *Çağdaş Epistemolojide Bilginin Tanımı Sorunu*, Hititkitap Yayınevi, Ankara
- Başdemir. H. Y. (2016) *Sosyal Epistemoloji’de İnançların Statüsü Sorunu*, Kutadgubilig Felsefe-Bilim Araştırmaları, Sayı 32, S. 257-274, İstanbul
- Berkeley, (2015), *İnsan Bilgisinin İlkeleri Üzerine Bir İnceleme*, (L. Özşar Çev.), (2. Baskı), Biblos Yayınları, İstanbul.
- Çelebi, E., (2017), *John Locke’un İdeler Teorisi*, (1. Baskı), Gece Kitaplığı, Ankara
- Cevizci, A. (2015). *Felsefe Tarihi – Thales’ten Baudrillard’a*. Say Yayınları, İstanbul
- Cottingham, John. (2003) *Akılcılık*. (B. Gözkan Çev.). Doruk Yayıncılık, İstanbul.
- Copleston, F., (1998) *Felsefe Tarihi/ Hobbes Locke*, (A. Yardımlı Çev.), (2.Baskı) İdea Yayınları, Eskişehir.
- Delleuze, G. (2008) *Amprizim ve Öznellik* (E. Erbay Çev.), Norgunk Yayıncılık, İstanbul
- Denkel, A. (1984). *Anlamın Kökenleri*. Metis Yayınları, İstanbul.

- Denkel, A. (1984). *Bilginin Temelleri*. Metis Yayınları, İstanbul.
- Descartes, (1967). *Metafizik Düşünceler*. (Çev. M. Karasan), Meb Yayınları, İstanbul.
- Descartes, (2017). *Meditasyonlar*. (Çev. Ç. Dürüşken), Alfa Yayınları, İstanbul
- Demir, S. Akınoğlu, O, (2010). *Epistemolojik İnanışlar ve Öğretme Öğrenme Süreçleri*, M.Ü. Atatürk Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Dergisi, Sayı: 32, S. 75 – 93, İstanbul
- Didier, J. (2019). *John Locke – Monografi*. (A. Altınörs Çev.) Pinhan Yayıncılık, İstanbul
- Dunn, J. (2011). *Locke*. (H. Gür Çev.) Dost Kitapevi Yayınları, Ankara
- Gökberk, M. (2019). *Felsefe Tarihi*. Remzi Kitabevi, İstanbul
- Güzel, M. (2014). *Postmodern Dönemde Epistemolojik Hakikat Sorunu = Baudrillard örneği*. Basılmış Yüksek Lisans Tezi). Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa
- Grünberg, T. (1963). *Bertrand Russell'in Tasvirler Teorisi*. İstanbul Üniversitesi Felsefe Arkivi Dergisi (14), 138-173.
- Hacking, I. (2016). *Temsil ve Müdahale*, (O. A. Altınok Çev.) ALFA Basım Yayım Dağıtım, İstanbul
- Hanratty, G. (2002), *Aydınlanma Filozofları Locke – Hume ve Berkeley*, (T. İmamoğlu Çev.), (1. Baskı), Anka Yayınları, İstanbul.
- Herakleitos (2005). *Fragmanlar*, (C. Çakmak Çev.), İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- Hume D. (1976) *İnsanın Anlama Yetisi Üzerine Bir Soruşturma* (O. Aruoba Çev.), Hacettepe Üniversitesi Yayınları, Ankara
- Hume, D. (1998). *İnsan Zihni Üzerine Bir Araştırma*. (S. Ögdüm. Çev.) İlke Kitapevi Yayınları, Ankara
- Hume, D. (2016). *İnsan Anlama Yetisi Üzerine Bir İnceleme*. (A. Yardımlı Çev.) İdea Yayınları, İstanbul
- Keha, M. K. (2011). *18. Yüzyıl İngiliz Empirist Filozoflarında Dil ve Anlam Sorunları: Bilgi Anlayışları Üzerinden Bir Okuma*. Pegem Akademi, Ankara.
- Kılıç, C., “*John Locke: Bilginin Kaynağı ve İdelere Sorunu*”, Ekev Akademi Dergisi, Kış 2014, Sayı: 58 Ss.455-468
- Lange, F. (1998), *Materyalizmin Tarihi (Cilt 2)*. (A. Aslan Çev.) Sosyal Yayınları, İstanbul
- Locke, J. (1992). *İnsan Anlığı Üzerine Bir Deneme*. (V. Hacıkadiroğlu. Çev.) (2.Baskı). Ara Yayıncılık. İstanbul
- Locke, J. (2012). *Yönetim Üzerine İkinci İnceleme*. (F. Bakırcı Çev.). Ebabil Yayınları, Ankara.

- Locke, J. (2013). *İnsan Anlığı Üzerine Bir Deneme*. (V. Hacıkadiroğlu. Çev.) Kabalcı Yayıncılık, İstanbul.
- Mehdiyev, N. (2011). *Çağdaş Epistemolojiye Giriş*, İnsan Yayınları, İstanbul
- Morkoç, U. (2016). *Wittgenstein ve Kuhn = Yeni Bir Epistemolojiye Doğru*. (Basılmış Doktora Tezi). Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Moser, P. K. (2018) *Epistemoloji*. (H.Y. Başdemir, & N. Mehdiyev, Çev.). (1.Baskı). Adres Yayınları, Ankara
- Öktem, Ü., “*John Locke ve George Berkeley’in Kesin Bilgi Anlayışı*”, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi, 2013, (21) 33-149.
- Öztürk. F. S. M. (2008). “*Gettier Problemi, Dışsalıcı Çözümler ve Yanılmazcılık*”, *Felsefe Tartışmaları*, Sayı 42, Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, İstanbul, S. 85-111.
- Öztürk, F.S.M. (2007). “*Şüpheli Hipotezler ve Güvenilircilik*”. *Felsefe Dünyası*, 46: 173-188
- Öztürk, A. B. (2017) *Çağdaş Mantık, Matematik ve Bilgi Felsefelerinde A Priori Gerektelendirme Sorunu*. (Bastırılmış Doktora Tezi), Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Antalya
- Öztürk, A. B. (2017), “*Piaget’nin Genetik Epistemolojisi, Carnap ve Mantık ile Matematiğin Temelleri Sorunu*”, *Akdeniz İnsani Bilimler Dergisi*, Antalya
- Platon, (2015a), *Devlet*, (S. Eyüpoğlu-M. A. Cimcoz Çev.), (28.Baskı), Türkiye İş Bankası, İstanbul.
- Popper, K. (1998) *Bilimsel Araştırmanın Mantığı*, (İ. Aka, İ. Turan Çev.) Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul
- Rosenberg, A. (2014) *Bilim Felsefesi: Çağdaş Bir Giriş*, (İ. Yıldız Çev.), Dipnot Yayınları, Ankara
- Russel, B. (2000). *Felsefe Sorunları*, (V. Hacıkadiroğlu Çev.), Kabalcı Yayınevi.
- Russell, B. (2000), *Batı Felsefesi Tarihi İlkçağ*, (Çev. M. Sencer), Say Yayınları, İstanbul
- Tektaş, T. (2019). *Filozoflar Serisi: John Locke*. Parola Yayınları, İstanbul.
- Van Damme, S., (2018), *Hakikate Yelken Açmak: Aydınlanma Dönemi Felsefesinin Öteki Tarihi*, (A.Beyaz Çev.), (1. Baskı), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- Von Aster, E., (1994), *Bilgi Teorisi ve Mantık*, (M.Gökberk Çev.), (3. Baskı) Sosyal Yayınları, İstanbul.
- Warburton, N (2016). *Felsefenin Kısa Tarihi*. (G. Ateşoğlu, Çev.) Alfa Basım Yayın, İstanbul

Wittgenstein, L., (2014) *Felsefi Soruşturmalar*, (H. Barışcan ev.), (3. Baskı), Metis Yayınları, İstanbul.

ÖZGEÇMİŞ

ADI / SOYADI	Hasan Enes Kaleli
Mezun Olduğu Lise	Açık Öğretim Lisesi
Lisans Diploması	Akdeniz Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Felsefe Bölümü
Çalıştığı Kurumlar	---